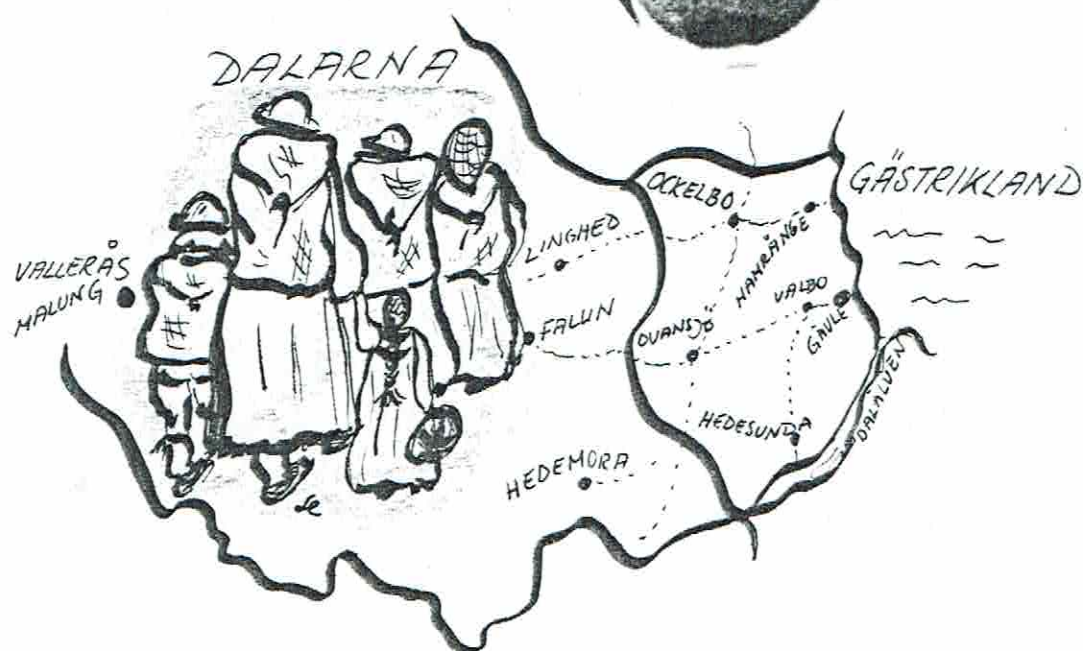

Färgare Skinnare Arbetsvandrare

Skinnarsonen
Gudmunds Jonas Ersson
Malung - Dalarna
blev
Färgare Jonas Hallberg
Ockelbo - Gästrikland

Uppsats B, 20 p
Etnologi, textil, slöjd och hantverk
Högskolan Gävle/Sandviken
Höstterminen 1996

Ulla Johansson och Lena Eriksson

Handledare: Håkan Liby

Innehållsförteckning

	sid
1. Inledning	1
1.1 Syfte	1
1.2 Material	1
1.3 Avgränsningar	2
1.4 Källkritik	2
1.5 Bakgrund	2
2. Undersökning	3
2.1 Arbetsvandringar - herrarbete	3
2.1.1. Herrarbetets historik	3
2.1.2. Herrarbetets villkor	7
2.1.3 Den konservativa folkkulturen	8
2.1.4. Herrarbete idag	9
2.2 Malung - Skinnarebygd	10
2.2.1 Historik	10
2.2.2 Malungsskinnarens arbetsförhållanden	12
2.2.3 Skinnarbetets teknik	16
2.2.4 Utvecklingen från slutet av 1800-talet till idag	18
2.3 Skinnare Gudmunds Erik Olsson	20
2.3.1 Släkthistorik	20
2.3.2 Skinnare i Gästrikland	21
2.3.3 Dottern kardkullan Gudmunds Anna	22
2.3.4 Herrarbetande kardkullor	22
2.4. Färgerihantverket	24
2.4.1 Textilfärgarhistorik	24
2.4.1.1 Det allmänna skråväsendet och reglementen	28
2.4.1.2 Färgerier och dess reglemente	32
2.4.1.3 Näringsfriheten	34
2.4.1.4 Hantverket på landsbygden	36
2.4.2 Yrkets status i tid, rum och social miljö	39
2.4.3 Färgeriverksamhetens utveckling under 1900-tal	40
2.4.3.1 Färgaregården i Norrköping	42
2.5 Färgaregesällen Gudmunds Jonas Ersson	43
2.5.1 Personhistorik	43
2.5.2 Färgaren Jonas Hallberg	45
2.5.3 Godtemplaren Jonas Hallberg	46
2.5.4 Sågverksarbetaren Jonas Hallberg	48
2.6. Färgeriet vid Sundsbron i Ockelbo	49
2.6.1 Färgeriets läge	49
2.6.2 Andra färgare vid färgeriet	50
2.6.3 Tygtrycksverksamheten	53
2.6.4 Färgeriet i arkivalierna	56
2.6.5 Färgeriets tillbakagång	57
3. Sammanfattning	60
4. Källor	61

Färgare Skinsnare Arbetsvandrare

*

**Skinnarsonen Gudmunds Jonas Ersson, Malung - Dalarna
blev
Färgare Jonas Hallberg, Ockelbo - Gästrikland**

1. Inledning

1.1 Syfte

Vårt syfte är att beskriva de hantverk som skinnaren Gudmunds Erik Olsson från Malung och hans son färgaren Jonas Ersson Hallberg bedrivit i Ockelbo omkring mitten av 1800-talet. Eftersom dalfolkets arbetsvandringar får ses som grunden till att de hamnade i Ockelbo och då dessa arbetsvandringar säger så mycket om dåtidens människors arbets- och levnadsförhållanden har vi börjat uppsatsen med en redogörelse av arbetsvandringar, s k "herrarbete". Vidare har vi velat historiskt belysa färgaren och färgeriyrkets betydelse och utveckling i tid, rum och social miljö. Då skråväsendet och näringsfrihetens införande haft stor betydelse i sammanhanget har även detta medtagits i klargörande syfte. Intresset har fokuserats på Sundsbro Färgeri i Ockelbo, där bl a Jonas Hallberg bedrev sin verksamhet. Vi har tagit med detaljerade släkt- och personuppgifter då det kan vara av intresse ur släktforskningshänseende. Vilka kunde orsakerna vara till att hantverken minskade i betydelse under slutet av 1800-talet? Hur blev utvecklingen under 1900-talet och vilken roll har dessa hantverk idag?

1.2 Material

Vi har utgått från det material som insamlats och redovisats i vår A-uppsats om "Tryckstockar på Pålsgården", som innefattar en inventering av de 58 tygtrycksstockar och en mönsterbok som tillhört färgaren Jonas Hallberg.

Vi har kompletterat med studier av äldre och nyare hembygdsböcker och annan litteratur om Malung och Ockelbo samt faktalitteratur om arbetsvandringar och skinnarbets- och färgeriverksamhet. De flesta årgångarna från start till nu av årsskrifter utgivna av Gästriklands Fornminnesförening, Gästriklands Kulturhistoriska Förening, Västerbergs Folkhögskola, Ockelbo och Valbo Hembygdsföreningar har genomgåts för att söka upplysningar om Ockelbo under 1800-talet, färgeriverksamhet och kringvandrande skinnare.

Uppgifter har inhämtats från kyrkoarkiv, uppbördslängder i kommunarkiv, Kommerskollegiet, tingsrätt och Lantmäteriverket.

Bildmaterialet har vi fått från litteratur, släktingar till färgaren Hallberg, egna fotografier och Ockelbo hembygdsförenings arkiv.

Upprop för att söka få fram ytterligare uppgifter om färgeriet och dess verksamhet samt personen Jonas Hallberg har gjorts via reklambladet Ockelbonytt, i Hembygdsföreningens årsskrift Pålsgården samt i Läns museets tidskrift Låddikan.

Besök har gjorts vid Färgaregården i Norrköping, för att i autentisk miljö få en åskådlig bild av hur en färgare på landsbygden bedrev sin verksamhet, vilka verktyg och färgpigment som användes och hur färgprover och receptböcker kunde se ut. Stadsmuseet i Norrköping har också besökts, där vi tittade på en del inventarieböcker.

1.3 Avgränsningar

Vi har begränsat oss i tiden till 1800-tal, företrädesvis 1840-1900, även om viss historik går både bakåt och framåt i tiden. Geografiskt har vi rört oss mestadels i Ockelbo, Gästrikland, men även i Malung, Dalarna. Två randbygder med ungefär samma invånarantal men med lite olika förutsättningar för överlevnad och utkomst.

Vi har avstått från att gå närmare in på skinnarhantverket, vad gäller beredning av skinn, tillskärning, sömnad etc. Det är själva arbetsvandringen som skinnarna har bedrivit i vårt landskap Gästrikland som fångat vårt intresse och som vi kan se som direkt orsak till att Jonas Hallberg slog sig ner i Ockelbo. Det är kring personen Jonas Hallberg och färgeriet som vi fokuserat intresset.

1.4 Källkritik

Möjligtvis har vi kunnat få fram mera uppgifter angående färgeriets verksamhet och omfattning genom ytterligare arkivalier. Genom färgarhusets nuvarande ägare, arkiv och försäkringsbolag har vi försökt få fram ritningar på byggnaden men inte lyckats. Den tid vi har beskrivit ligger så pass långt tillbaka att källmaterialet därigenom är begränsat. Information från informanter är följaktligen även svår att få. De släktutredningar vi har tagit med kan kanske anses obefogade i sammanhanget men har medtagits då de kan vara av intresse i släktforskningshänseende. Det kanske också kan ses som en brist att vi saknar egen erfarenhet inom de två hantverken.

1.5 Bakgrund

Uppsatsen får ses som en vidareutveckling av vår A-uppsats från 1995 om "Tryckstockar på Pålsgården" som behandlade tryckerikonstens historia och teknik och vars tyngdpunkt låg på färgare Hallbergs efterlämnade material av 58 tryckstockar och mönsterbok samt tryckta schalar, allt i Ockelbo hembygdsförenings ägo. Efter att ha fått fram att färgaren Jonas Hallberg från Malung ägt och använt tryckstockarna, att hans far varit skinnare i Malung och haft sin gränd i Ockelbo och efter att ha läst Göran Rosanders "Herrarbete" ville vi försöka knyta ihop sambanden mellan hantverken och arbetsvandringarna och hur detta påverkat respektive bygd.

2. Undersökning

2.1. Arbetsvandringar - herrarbete

2.1.1. Herrarbetets historik

Dalfolket har under flera sekler tvingats arbeta "båti landom", borta i länderna, dvs på landsbygden och så småningom även på bruken i det centrala Östsverige (med Gävleborgs län). Detta område brukade bland dalkarlarna kallas "Rumboland" - det rumma, rymliga slättlandet.¹

"Utvandring från Öster-Dalarna". Litografi efter B Nordenberg 1855. Bilden hämtat ur Rosander, 1967

De dalska säsongarbetsvandringarna har såväl i dagligt tal som i vetenskaplig litteratur gått under benämningen *herrarbete*. Det äldsta belägget för ordet härrör från 1664. I Dalarna ansåg man alla som hade råd att leja arbete vara hänförliga till herrskapsfolk, arbetet behövde alltså inte utföras på herrgårdar även om så kunde vara fallet. Det var frivilligt grov- eller industriarbete utom socknen med målorten så belägen att dygnsvilan ej normalt kunde ske i hemmet. Ofta återkom man till samma ställe år efter år. På arbetsvandring var även laggkärlsförsäljaren, skinnaren och dalmålaren, även om dessa inte enligt gängse definition kallas herrarbetare. De tvingades alla lämna hembygden eftersom den inte kunde ge dem utkomst.²

Lägger man till skogskörslor och forkörning på förtjänst, där i vissa socknar så gott som varje häst var utnyttjad samt vistelser på fåbod och slåttermys, marknadsfärder och skjutsskyldighet, framstår allt tydligare att uppfattningen om äldre tiders ortsbunda liv på landsbygden är en fiktion. I synnerhet i skogsbygder och framför allt i Dalarna har rörligheten varit som störst. På 1880-talet fanns t ex i Bonäs i Dalarna hårkullor och manliga slöjdare i var gård, vars resor sträckte sig från Moskva till Glasgow, från Norrbotten till Paris.³

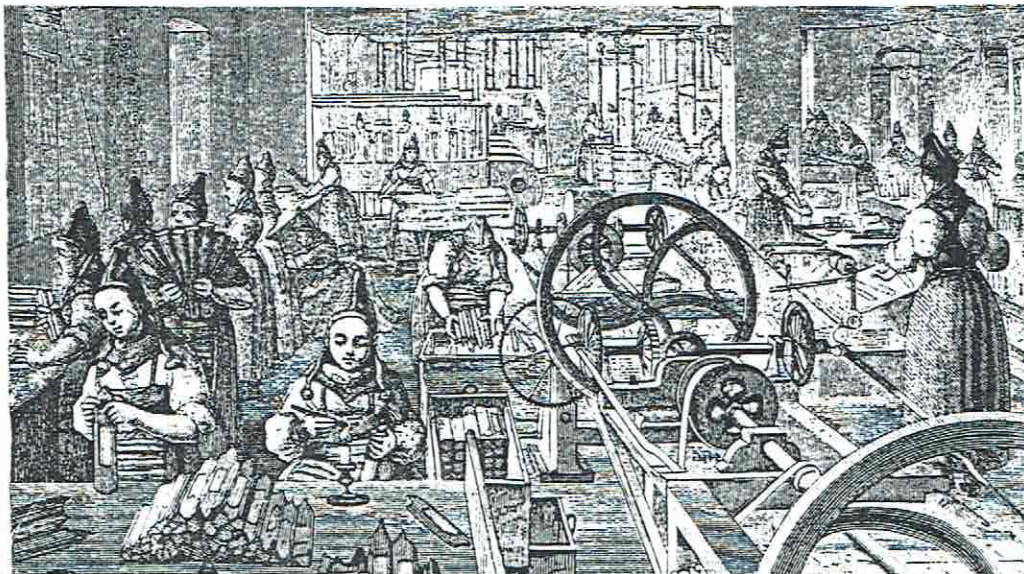
¹ Rosander, 1967, s 305

² a a, s 17 ff

³ Rosander, 1979, s 4

Det blev en tradition eller ett socialt tryck i Dalarna att bege sig på arbetsvandring. För många utgjorde nog den första vandringen ett tecken på att man var vuxen. Det blev ett slags "rit de passage".⁴

De flesta arbetsvandrararna gav sig iväg omkring den 1 maj. En andra utvandringstopp kom i september. Många hade då varit hemma på slåtter och skörd. Mora marknad i mitten av juli var också en begivenhet som man ville hem till. Bortovaron varierade i längd men var ofta 7-10 månader. De traditionella arbetsterminerna styrde i viss mån tidpunkter för förrättningar som bröllop, mantalskrivningen, husförhören och tingsförhandlingarna.⁵

Liljeholmens stearinfabrik, Stockholm. Träsnitt. Bilden hämtad ur Rosander, 1967

De arbeten man utförde var i stort sett vad som fanns att få. De bestod i lantarbeten som dräng- och pigttjänst, gårdsgårdsstängning, plöjning och tröskning. Lin- och ullberedning i Hälsingland var vanligt vinterarbete för kvinnor. Naturalönnen var då lin och ull som man ibland kunde ta med sig hem på kälke. Säkert har en stor del av hemsocknens spånadsämnen skaffats på detta sätt. Uppgifter om trädgårdskullor finns från 1780-talet då många slott och herrgårdar anlade trädgårdar. Dalkullorna har också i stor omfattning arbetat på kyrkogårdar i Stockholm. På senare tid förekom affärsanställning på bl a PUB i Stockholm, varvid föreskrevs att man skulle ha rättviksdräkt, oavsett hemsocken. På Skansen och Nordiska Museet arbetade dalkullor. Inom persontrafiken på vatten i Stockholm fanns många dalkullor. Vedsågning i Stockholm var ett vanligt förekommande arbete för arbetsvandrande män. Byggnadsarbete som murning, målning och anläggningsarbete tilltog i Stockholm på 1840-talet.⁶

Det dalska herrarbetet var ofta organiserat. Man vandrade iväg i lag och arbetade med egen förman. Ledaren för laget fick föra lagets talan. Detta gällde främst kollektiva arbeten men även vid individuella anställningar vandrade man i samlad tropp.⁷

⁴ a a, s 21

⁵ a a, s 8 f

⁶ Rosander, 1967, s 254 ff

⁷ Hellspong 1994, s 303

Efter 1850-talet kom två viktiga förändringar på arbetsmarknaden, den moderna skogsexploateringen och järnvägsbyggena. Ett par decennier senare kom fabriksindustrins genombrott. Dessa omständigheter ändrade herrarbetarnas villkor. I Dalarna fanns gott om skog och många behövde härefter inte lämna landskapet för att få arbete. En betydande sågindustri uppstod i Dalarna som på många andra håll i Sverige under denna tid.⁸

Säsongmigration stämmer inte överens med svensk näringspolitik i äldre tid. Den obesuttna allmogen skulle i princip ha årstjänst, vilket styrdes genom tjänstehjonsstadgan. Man ville trygga de viktigaste näringarnas tillgång på arbetare och hämma lösdriveriet. Myndigheterna måste dock sanktionera arbetsvandringar och försäljningsfärder, en sedvanerätt bildades, bland annat i Dalarna. Här var nästan alla jordägare, vilket gjorde myndigheterna mera toleranta.⁹

I Dalarna har ofta flera arvtagare övertagit gården vid ett generationsskifte och hemmanet har kluvits. Här fanns ett mångsidigt näringsliv som kunde klara uppdelning av hemmanen. Boskapsskötsel, hantverk och arbetsvandringar har spelat stor roll vid sidan av åkerbruket. De stora byarna i Dalarna beror delvis på hemmansklyvningen och på att något laga skifte under 1800-talet med utflyttning av gårdar i allmänhet inte behövde genomföras.¹⁰ Hemmansklyvning var också vanligt i Värmland, vilket medfört en omfattande arbetsvandring även därifrån.¹¹

Som en jämförelse kan nämnas att från Holmedal i Värmland var i slutet av 1830-talet 200 personer ute på arbetsvandring.¹² Omkring 1837 uppges från Malung i Dalarna 400 män, 200 kvinnor och 50 barn vara på arbetsvandring. I Mora har då 1.374 män och 640 kvinnor lämnat socknen för att få arbete på annan ort.¹³ Mot detta kan ställas uppgifter om arbetsvandringar från Gästrikland. Vid slutet av 1830-talet var antalet arbetsvandrare under ett år från Ockelbo 14 män, 4 kvinnor och 4 barn, från Hedesunda 150, 50 respektive 50. Den senare socknens siffror anges vara ungefärligt angivna och tycks förhållandevis höga.¹⁴

Dessa uppgifter har Rosander hämtat från Krigsarkivet. Hur pass vederhäftig statistik är från denna tid måste man väl ha i åtanke. Rosander har själv ifrågasatt tillförlitligheten i passjournalerna, uppenbart har många människor gett sig iväg utan intyg och målorten kanske inte blivit den man angivit. Noggrannheten och rutinerna hos den på hemorten som fört passjournaler etc måste också ha varierat.

Omkring år 1700 kom de första förordningarna om inrikes pass. Pass utfärdades av kronofogdar och länsmän. Journaler skulle föras över utfärdade pass. Prästerskapet fick i vissa län, bl a i Kopparbergs, utfärda pass eller prästintyg. I början av 1800-talet skärptes passkontrollen. Påbudet framhöll att det ej vore förenat med rikets fördel att "från Åkerbruket skilja nyttiga Arbetare". 1860 upphävdes passförordningarna för in- och utrikes resor. Passen hade då alltmer börjat ersättas av arbetsbetyg eller arbetsattester, som utfärdades av hemsocknens

⁸ Rosander, 1967, s 316

⁹ Rosander 1979, s 5

¹⁰ Hellspong, 1994, s 55 f

¹¹ Rosander, 1967, s 99

¹² a a, s 103

¹³ a a, s 406

¹⁴ a a, s 96

prästerskap. De upptog hemort, födelseort, civilstånd samt uppgift om medborgerligt förtroende. Ofta upplystes om att innehavaren var oförhindrad att begå nattvarden. Trots 1860 års beslut fortsatte en del att ta ut inrikes pass - kanske kändes det tryggt att ha denna legitimationshandling. För gårdsfarihandlare kvarstod formellt kravet om inrikes pass, innefattande intyg om rätt att idka handel.¹⁵

K O N U N G E N S

BEFALLNINGSHAFVANDE

i

Stora Kopparbergs Län

7
Gör vederligt: Att som James Enson från Offici-
al Major Madsen i Norden af Götta Rätt, berättat
om Götta att han varit afstäm till Götta.
Län af Götta Rätt. Län. Län. Län. Län. Län.
och förstätt. — — — — —

Älså är till Wederbörande inom Länets, Konun-
gens Befallningshafvandes befallning och till alla
andra, som upsigten öfver Resande tillkommer,
Dess vänliga begäran, att låta *konungens färd* *Pass*
fritt och obehindradt *Pass* *Pass*
Och är detta Rese-Pass gällande för *Rese-Pass*

Fehlun af Lands-Cancelliet den 14. M. 1888

Landshövdingepass och vedsägare från Mora. Målning av P Hilleström 1785. Bilderna från Rosander, 1967

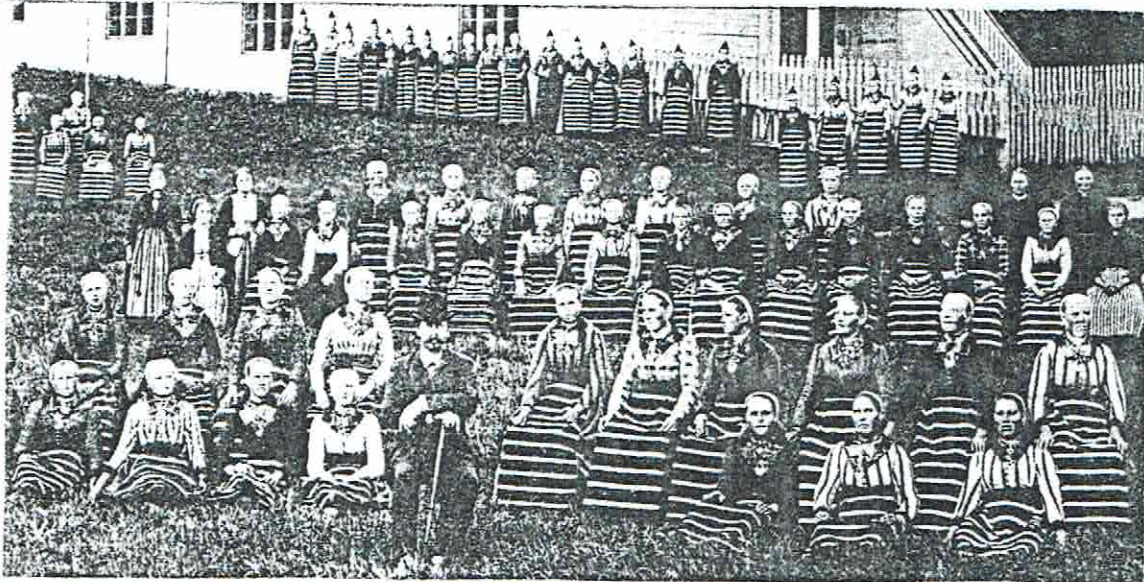
2.1.2. Herrarbetets villkor

Man levde ofta primitivt under arbetsvandringen. Ibland erbjöd arbetsgivaren bostad men ofta låg man på halm på golvet i något tillfälligt utrymme. På senare tid hade vissa industrier personalkaserner.

Maten var ensidig. Vida berömd var dalfolkets grötätande. Gröten bestod oftast av rågmjöl, ibland havre- eller kornmjöl, kokt i vatten med ister eller annat flott. Gröten var synnerligen tjock och stadig och kunde trädas upp på yxskaftet och bäras på axeln. På grund av konsistensen kunde man ta bitar av den i handen och äta, så kallad nävgröt. I Medelpad finns ett ordstäv: "Dä samma va man ät, bara magen tål et, så dalkarl'n å rörde ihop mjöl och vatten i förskinne".¹⁶

Det gällde att leva billigt och komma hem med en sparad slant. Man hade ofta mat med sig hemifrån men när den tog slut fick man köpa mat på platsen. "Hon mindes, hur arbetslaget tillsammans inköpte en strömmingskagge, och de ansåg sig leva storartat, om de unnade sig två strömmingar per person och dag. Då åt de en strömming tillsammans med det medhavda grova brödet till frukost, den andra till middag. Kvällsvarden bestod av gröt kokad på grovt havremjöl, och med det sorgfälligt sparade strömmingsspadet i stället för mjölk. Att de efter en sådan enformig kost fick "frossan", när de kom hem om hösten, hörde nästan till ordningen... Det vanliga var att de fick ligga sjuka en stor del av vintern i den åkomman".¹⁷

Folkdräktens kvarlevande som arbetsklädsel har varit mycket olika inom skilda sysslor. För männen torde folkdräkten som arbetsdräkt ha försvunnit omkring 1890. Som söndags- och resdräkt kunde man fortsätta att använda den. Bland kvinnorna fanns dräkten kvar längre. Trädgårdskullor ska på sina håll burit folkdräkt fram till 1920-talet. Folkdräkten blev herrarbetarnas image. Den utgjorde ett varumärke för en välrenommerad arbetskraft. Dräkten berättigade till fritt inträde bl a på Skansen.¹⁸

"Kullbaracken" vid Norra kyrkogården, Stockholm, omkring sekelskiftet (Nordiska museet). Bilden från Rosander, 1967

¹⁶ a a, s 328 ff

¹⁷ Rosander, 1979, s 11

¹⁸ Rosander, 1967, s 331

Från arbetsgivare har de allra flesta omdömena om dalfolket varit positiva. Herrarbetarna har ansetts duktiga, arbetsamma och plikttrogna. Ofta bodde och åt herrarbetarna för sig själva. Denna medvetna eller påtvingade isolering har försvårat kontakten med lokalbefolkningen. Detta har medfört att det fanns fördomar om dalfolk. I Valbo, Gästrikland, betraktades dalfolket som slagfärdigt och knipslugt, av somliga också som lortaktigt och lättsinnigt. Uppteckningar finns som "långhårig som en dalgubbe, han äter med mössan på sig som en dalgubbe". "Dalkarls göra" är ett ord med innebörd "groft, tarfligt o. mödosamt arbete, släpgöra". "Dalkarlsändan" innebar den sämsta platsen vid gästbudet. Själva ordet "mas" har utgjort ett omdöme genom ljudlikheten med mas (ur masa) med betydelsen senfärdig, lat person. Ordet har av dalfolket ansetts som ett skällsord men torde härstamma från det i Dalarna vanliga namnet Mats som uttalas Mas.¹⁹

På fritiden sökte sig herrarbetarna till varandra och brukade då skriva gemensamma brev hem, vilket var praktiskt eftersom skrivkunnigheten inte var allmän. Man ägnade sig också åt hemslöjd på fritiden. En stark sockenpatriotism härskade bland herrarbetarna i Stockholm. På lördagskvällarna kunde riktiga sockenfejder utkämpas på Djurgården. 1902 bildades Dalaföreningen i Stockholm.²⁰

Herrarbetarna tog med sig nyheter till hembygden. Huvuddukar och band skaffades som bars till folkdräkten. Man kunde få i uppdrag att köpa hem brudhandskar och nålar med glaspärlor. I Floda hemfördes de första galoscherna av en kvinnlig herrarbetare. Den långa vägen hindrade hemförandet av större föremål men åtskilliga spinnrockar har medförts hem från Hälsingland. Seder, bruk, arbetsteknik och sjukdomar har också följt med hem. Herrarbetarna var även nyhetsförmedlare på arbetsorten. Kullorna lärde ut att sticka sömvanter, berättas det från Västmanland och på Årsta gård lärde "lilla Dalkullan Anna...Mamsell att väfva, som hon sade, Krusränder".²¹

2.1.3 Den konservativa folkkulturen

Dalarna har trots herrarbetet behållit sin traditionella kultur. Hur kan rörlighet höra ihop med reliktkaraktär? Flera faktorer måste finnas, även om det är svårt att förklara vad som är orsak och verkan.

Dalkarlen har ett stabilt historiskt rykte som fädernelandets räddare vid flera tillfällen. Som ett bevis citeras från en gästbok från Karlsviks gästgiveri i Rättvik 1895:

*men då det höfves vapenlarm
de draga ut i ädel strid
och frukta icke eller dröja*

Det fanns en stolthet i sinnet som måste kallas etnisk identitet. Denna självkänsla underblåstes då konstnärer och författare började intressera sig för det dalska folklivet. Man hade också fått ett rykte om pålitlighet. Herrarbetaren var

¹⁹ a a, s 299 ff

²⁰ a a, s 293 ff

²¹ a a, s 365 ff

eftersökt. Dessutom bidrog till stoltheten att man var jordägare eller hade utsikt att bli det. Genom sin särpräglade dialekt och sin stolta burna dräkt uppfattades dalfolket som avvikande. Hembygdens stil kanske förstärktes i den otrygghetskänsla herrarbetarna kände i den främmande miljön. Dessutom upprätthölls en stark social kontroll och solidaritet inom de utvandrande grupperna. Vandringslagen kan ses som mobila annex till hembyn. Eftersom hembyarna var stora kom många från samma ort och var släkt med varandra. I byalag och sockenstämma hade man lärt sig ansvar och laglydnad. Herrarbetet var en fas i livscykeln och exponeringen mot "yttrevärlden" pågick under relativt kort tid.

Med dessa faktorer har man förklarat den dalska kulturens motstånd mot nyheter. Man har också pekat på kulturfixering under tidig medeltida högkonjunktur på grund av myrmalm och avsaknaden av storbönder och adel som förmedlare av nyheter. Att man inte så gärna anammade nymodigheter hade säkert handfasta orsaker: fattigdom och seg bondesnålhet. Traditionen av supranormala väsen i Dalarna är dock fattig som förklaras av ett rationellt sinnelag erövrat från vistelser i mer avancerade bygder. Dialekten, däremot, utgjorde ett slags socialt kitt och avlades först när individen, avsiktligt eller ovetande, kände större samhörighet med en extern grupp än med bygemenskapen.²²

2.1.4 Herrarbete idag

Det berömda *masrallyt* var helg från Stockholm och andra mellansvenska orter till Siljansbygden är en 500-årig tradition. Den reliktkaraktär som finns kvar i landskapet och den fina naturen, lockar idag tusentals turister till Dalarna. Till Siljansbygden sker en säsongsmigration som kan vara en följd av herrarbetet.²³

Men dalkarlarna är inte ensamma om att arbeta på annan ort idag. Många människor tvingas pendla till arbetet. Anledningen är säkert även idag att känslan för hembygden gör att man väljer att veckopendla eller pendla varje dag till sitt arbete i stället för att flytta. Man väljer liksom herrarbetaren att arbeta på annan ort för att kunna ha sitt hem där man har sina rötter. Dagens kommunikationsmöjligheter gör dock att man kan komma hem oftare än herrarbetaren.

Villkoren har blivit bättre i fråga om arbetsförhållanden, bostadsstandard och ekonomi men frågan är om de sociala förhållandena, känslan för sitt arbete och arbetsgemenskapen egentligen är bättre idag.

²² Rosander 1979, s 25

²³ a a, s 26 f

2.2. Malung - Skinnarebygd

2.2.1 Historik

Människans användning av skinn daterar sig genom arkeologiska fynd från den äldsta stenåldern²⁴. I det gamla Birka synes under 800-900-talen en livlig pälshandel ha ägt rum.²⁵

Skinnare i arbete år 1555. Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976

Orsaken till att skinnsömnad blivit en så stark tradition i Malung och överlevt genom århundradena, kan härledas till det stränga klimatet. Malung ligger i Mellansveriges kallaste klimatzon; på samma breddgrad som tex Alaska och den sibiriska tundran. Beredning av skinn var säkert en kunskap som malungsbornas förfäder hade med sig då de under tidig medeltid bosatte sig vid Västerdalälvens stränder.²⁶

På laga ting den 20 februari 1684 i Malungs sockenstuga klagar kyrkoherden Georgius Salinus över "huru här i Sochnen är mechta swårt till att fåå legofolck, ty dhe unge Sochnedrängiar wandra mäst ut på Landet, att tiena med skinnsöm, däri-genom han fruchtar sig blifwa försatt om drängiar ibland, och Prästbordet såmedht torde warda illa handterat och ijdkat".²⁷

Från omkring 1600-talet har den förnämsta binäringen i Malung varit skinnberedning och -skrädderi. Dels köptes hudar och skinn upp för beredning hemma, dels vandrade man omkring och utförde arbetet på gårdarna. Skinnarbetet av traditionell typ avtog från omkring 1900.²⁸ Malung ligger geografiskt ganska isolerat men har ändå inte varit en sluten bygd. Sockenborna har varit beroende av omvärlden för att bedriva varuutbyte.²⁹

Omkring 1837 hade Malung en folkmängd på 4.754.³⁰ Vid denna tid uppges uppåt 600 personer lämna socknen för att få arbete. Under tidigare missväxtår kan 1.000-1.500 ha begärt prästintyg för arbetsvandring.³¹

Gästrikland ansågs i forna dagar av malungsborna vara en rik bondebygd, välbesökt av skinnare, gårdfarihandlare och kardkullor. Dels minns man, dels har i sen tid levt skinnare som arbetat i Ockelbo, Hamrånge, Hille, Järbo och Ovansjö i Gästrikland och i Ytterhogdal, Los, Ovanåker och Hassela i Hälsingland. Norge, Härjedalen, Jämtland, Medelpad och Västmanland har varit andra målorter för skinnarna.³²

Malungsskinnaren som i själ och hjärta var en småbonde vandrade om hösten inte hemifrån förrän denna årstids jordbruksarbete var klart. Mikaelidag var den traditionsenliga "fardagen" ut till skinnargränderna. Om det var möjligt ville skinnarna hem till jul. Då det var dags för vårsådden återvände man hem och skötte sedan jordbruket över sommaren. De skinnare som hade gott om arbetskraft på gården kunde ägna sig åt skinnarbete även under sommaren.³³

²⁴ Malung. Ur en sockens historia, del 3, 1976, s 32

²⁵ a a, s 41

²⁶ STF 1997, s 179 ff

²⁷ Malung 3, 1976, s 18

²⁸ Rosander, 1967, s 179, not 171

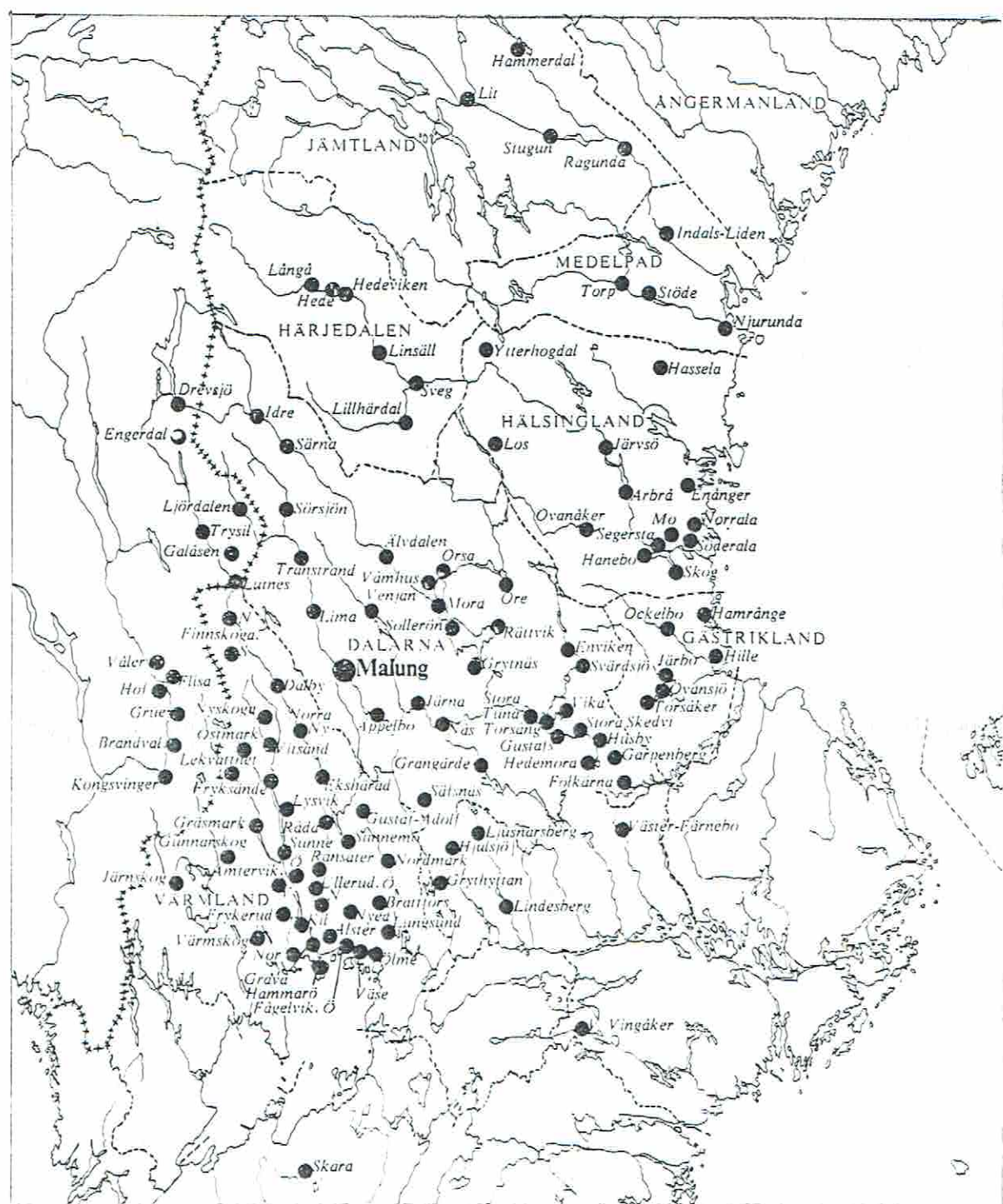
²⁹ Malung 3, 1976, s 12

³⁰ Rosander 1976, s 406

³¹ a a, s 180

³² Malung 3, 1976, s 68 f

³³ a a, s 83 ff

Karta över skinnarnas arbetsområden: Varje fylld cirkel betecknar ort med en eller flera gränder. (Materialet efter Niss Hjalmar Matssons uppteckningar). Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976

2.2.2 Malungskinnarens arbetsförhållanden

Följande strofer ur "Sknarmarsch" beskriver på ett tydligt sätt skinnarnas villkor. Översättning till höger.

Ja, no a i trösk ö djort fälut
himm, so ål då skå klar såg ett tag.
Visst får full o Mårit a kälut,
tårt i kôm him ått en dag,
men ho e van te köver ö mös,
o no flött dôm ut ti ett vart-å fjös.
Bårtsin ve tog te bland ti e besk,
men å gar - bårö ho får vär fresk.

Ja, nu har jag tröskat och gjort färdigt
hemma, så att alla kan klara sig ett tag.
Visst får Marit det mödosamt och besvärligt, tills jag en dag
kommer hem igen,
men hon är van att sträva och mödas,
och nu flyttar de (i alla fall) ut i en varm ladugård.
Barken, som vi tog att blanda (i mjölet), är besk men det går
- bara hon får vara frisk.

.....
Ja, no drar dôm å ut i grändan,
tsösär ö bännguär, ål sôm kân ga,
ö gubban tar ålnan ti händan,
ö kosmån nåpp görâm dôm a.
Värmär ö nörskår ö östdålfolk
dôm skå få fol öss må söto mjölk,
päljo ö gäröpali ö sô,
skå ve tsir öm må a dôm nô.

Ja, nu ger de sig i väg ut i skinnargränderna,
pojkar, gubbar, alla som kan gå,
och gubbarna tar ålnan i sina händer,
och lāderryggsäcken har de på ryggen.
Värmlänningar och norrmän och österdalfolk
skall få nära oss med söt mjölk,
potatis och rågröd och såd,
om de skall få oss att bereda och sy (skinnen) åt dem.

Kommentar: Det var i gamla tiders Malung en rätt vanlig företeelse att övriga familjemedlemmar flyttade ut i ladugården, när skinnarna om hösten hade dragit iväg ut till sina arbetsområden, de så kallade skinnargränderna. Man räknade då med att man "slapp elda på mer än ett ställe", och dessutom "hade man", som man uttryckte det, "värmen från korna".³⁴

I sina långa, vita pälsar och med de svarta säckarna på ryggen kom skinnarna gående till gårdarna. Främst gick *skinnargubben*, med skinnarålnen i högra handen. Efter honom kom en eller ett par *skinnare* och sist *blötpojken* som dock vanligen redan dagen innan hade varit till den gård, dit man var på väg, och blött skinnen.³⁵

Namnet på det område, inom vilket ett skinnarlag regelbundet brukade arbeta var *gränd*, *skinnargränd*. Ordet är avlett av granne och betecknar "lag av grannar", grannelag". Även gårdfarihandlare och utanför socknen arbetande skomakare använde ordet om sina distrikt. Vanligast var att gränden omfattade en kyrksocken eller en viss del av en socken. Rätten till gränderna var uppkommen av mer eller mindre långvarig hävd och hävdrätten blev på så sätt alltid knuten till förmannen för ett visst skinnarlag. När någon skinnarmästare inte själv längre var i tillfälle att fortsätta hävden av sin gränd, passade vanligen någon annan på att försöka sin lycka inom området. Det var således ingen direkt överenskommelse från tidigare innehavare. Kontant vederlag kunde förekomma. "Sålunda berättas om en gammal skinnargubbe, som var så begiven på brännvin att han vid svår anféktelse sålde sin gränd i Värmland för 'en och tjugofem' och sedan kom han aldrig mera dit".³⁶

Skinnarnas utrustning under vandringarna var den enklast möjliga. De hade i regel inte andra ytterkläder än dem de gick och stod i. Något par strumpor och några

³⁴ Skinnarebygd 1967-68, s 7 ff

³⁵ Malung 3, 1976, s 104

³⁶ a a, s 58 ff

ombyten skjortor kunde man ta med sig. Med den långa vita malungspälsen gjorde man dock reklam för sig när man kom. De kunde hålla mottagning på kyrkvallen efter gudstjänsten och tingades på så sätt till olika gårdar för att reda skinn och sy pälsar och sängfällar.³⁷

I ryggsäcken hade man de få verktyg som behövdes. De utgjordes bl a av räckspaden, varmed skinnen skavdes och töjdes under beredningen, skinnarringen, med vilken skinnen bråkades mjuka, skinnarsaxen och nålar. Den trekantiga skinnaralnen var skinnargubbens verktyg och användes av honom också som vär-dighetstecken och käpp.³⁸

Erikanders-mor (född 1841) i Ovansjö socken, har berättat: "I Garvars portlider i Kungsgården var det stor kommers om söndagarna både före och efter guds-tjänsten. Där var livat värre. Där stod också dalskinnarna om höstsöndagarna och lät tinga sig för skinnberedning och pälsömnad i gårdarna". Dalskinnarna kom från Malung och arbetade i gårdarna från Mickmäss till framemot vårsidan, så länge det fanns något för dem att göra. Det var fina karlar. De var resonliga, snälla och vän-liga och hade ett annat sätt än folk hade här. Men när de kom ihop och språkade, då fick vi höra på roligt. Då gick vi ikring som döva får. Aldrig ett ord vi förstod. - En hette Nils Olsson. Han var en riktig satgubbe som var le. Stinus Per fick sig en läxa av honom. Han ville inte ha barn ikring sig när han arbetade".³⁹

Behovet av artiklar av ludna skinn har varierat från ort till ort och förändrats under årens lopp. Skinnarna hade fram till 1800-talets mitt en betydande uppgift för fram-ställandet av såväl säng- som gångkläder hos bönderna. Vid denna tid var det inte enbart fällar som skinnarna tillverkade till böndernas sängar. Det fanns då även en efterfrågan på lakan och bolstervar, s k "underbreda" och "fässing" av skinn med håren på, ofta av kalv- eller getskinn. Slädfällar, pälsar och pälsströjor av olika slags ludna husdjursskinn var bland de viktigaste artiklarna av skinnarnas arbete. Dess-utom gjorde man säckar för bärning och förvaring, t ex mjölsäckar.⁴⁰

"Det fanns många gamla pälsströjor i min barndom, men de användes då bara som stökplagg och slets ut i kolan och fäiset. Men förr hade man om vintern haft dem när man dansade och skulle vara fin och gå utbys", sade Storsjö-Märta (f 1848).⁴¹

De gamla pälsar som man minns, hade långa skört. Där skörten slutade, var ryggen prydd med ett par "blomspiror", åstadkomna på så sätt att det vita skinnet klippts ut i mönster och underlagts med svart eller mörkgrönt skinn. På liknande sätt hade man åstadkommit en bård runt midjan. Men det fanns även enklare pälsar, på vilka bården ersatts av en påstickad svart rem.

I dessa långa pälsar färdades man hemma på gården mellan de olika stugorna när det var kallt. I dem dansade man, när man under forfärderna hade sina givna uppe-håll. Nygårds i Vall var en gård där Järbobönder och Högbobönder brukade över-natta. En sagesman har berättat att han som barn stått och sett på dansen i nystun där, rädd för att träffas av de förbiflaxande skörten. Mobergs-far erinrar sig, att de dansande brukade hålla snibben på livrocks- och pälsskörtet med samma hand

³⁷ a a, s 88 ff

³⁸ a a, s 92

³⁹ Hedlund, 1981, s 90

⁴⁰ Malung 3, 1976, s 70 ff

⁴¹ Hedlund, 1981, s 118

som han höll flickan om livet med. "Det var därför bara det ena skörtet som smälldes och ven när de dansade".⁴²

Om Ockelbo hembygdsförenings nastubyggnad, som ägts av Jon-Lars i Sunnan-åsbo, berättas: "Kringvandrande dalkarlar, 'skinnare', kom till gården efter stor-slakten för att bereda skinn och sy fårskinnsfällar. Tack vare dessa kunde man klara sig, även när nastun var så kall, att man måste lämna arbetskläder och skor i köket, för att de inte skulle tjäla ihop. Med fällarna i famnen - dvs om man varit omtänksam nog att ta in dem i dagligstugan - sprang man barfota över gården. När man väl fått bädden ordnad och krupit ner, kom snart värmen och sömnen, som skänkte krafter till en ny arbetsdag."⁴³

Ett par unga skinnare från Fors i Malung. Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976

Gårdens dagligstuga användes normalt som arbetsplats när skinnarna kom för att utföra arbetet, vilket kunde göra det besvärligt för husmödrarna som också uträtade sina dagliga sysslor i stugan. Ibland kunde "bagarstugor" eller "sommarstugor" användas. I regel höll skinnaren tillgodo med vad som bjöds, både vad gällde arbetsplats och sovplats, som ofta var samma utrymme. I Hälsingland och Gästrikland fick skinnarna ofta hålla till godo med att bli anvisade sovplatser i alldeles oeldade hus. När man bodde i samma hus som gårdens folk fick man rätta arbetstiderna efter dem. Det berättas om en gumma som gick upp kl fyra och förkunnade att det var dags att börja arbeta, sedan var det bara att fortsätta som på vanligt sätt

⁴² Hedlund, 1981, s 187

⁴³ Pålsgården 1953, s 4

hela dagen fram till kl tio på kvällen. Gumman kröp in bakom förlåten och tog sig en middagslur.⁴⁴

Inget av skrånas tvångsmässiga föreskrifter förekom bland skinnarlagen. Man talade om lagets mästare, skinnargubben, såsom "husbonden". Omild behandling av lärlingar som var vanlig inom skråna fanns inte. Det var en familjär, patriarkalisk anda. Inga gesäll- eller mästerprov förekom. Övergången från blötpojke till skinnar-dräng markerades endast på så sätt att skinnargubben upptog en ny blötpojke när den förre kunde utnyttjas till mera krävande göromål. En fullgod skinnare blev man först efter 3-4 år. Mycket berodde på skinnargubbens intresse för sina skinnarpojkar. Betyg var okända ting. Offentliga gesäll- eller mästerförklaringar förekom inte.⁴⁵

Titeln blötpojke hade i gamla dagar de flesta bland den manliga befolkningen i Malung haft under något år av sitt liv. Det hörde till att man skulle kunna sy för att åtminstone kunna laga sina kläder. Dessutom kunde småpojkar få följa med på vandrigen, även om kunnigheten inte var så stor, bara för att de skulle få "maten".⁴⁶

Att skinnarna ändå ansågs ha en viss status framgår av ordstävets: *"Först prästen och frua, se'n brudgummen och brua, se'n vi skinsömsko, och så andra gemene man, dom får sitta var dom kan"* (i fråga om ordningen i kyrkan).⁴⁷

På grund av att skinnandet var så stort avfolkades bygden på så gott som allt manfolk. Även kvinnor gav sig i stor utsträckning iväg för att genom kardning tjänstgöra lite pengar, särskilt i Hälsingland och Gästrikland. Under vintrarna fanns det nästan bara barn och gammalt folk hemma.⁴⁸

Eftersom näringsutrymmet var så begränsat, underlättade detta socknens totala ekonomi. Ofta deltog flera från samma familj/hushåll för att äta sig mätta i gården dit man kom.⁴⁹

Skinnarna från Malung använde sig av ett eget språk, skinnarmålet, när de var ute på arbete. Det nyttjades av skinnarlaget när de vistades i främmande gårdar. Affärs- och yrkeshemligheter kunde på så sätt dryftas utan att gårdens folk förstod vad som sades. Skinnarmålet är uppbyggt på så sätt att malungsmålets ord och ordformer förändrats genom omkastning av stavelser och enskilda ljud eller baklängesuttal, s k backslang. Det blev på så sätt nära nog obegripligt för en oinvigd. Redan på 1730-talet var skinnarmålet känt. Omkring 1920 kom det alltmer ur bruk och idag är det så gott som helt glömt.⁵⁰ Exempel: *"Löka nodu nomä stärmä, en känslä kärstäl, sôm rôbä gôa ryvi i Singädäla ô mâ läffär"*. - Kallar du mig mästare, en sådan stackare, som bara varit i Hälsingland och gjort fällar. Sagt av en s k "fällskräddare" som inte kunde tillskära pälsar, när han tilltalats med ordet "mäster".⁵¹

⁴⁴ Malung 3, 1976, s 126 ff

⁴⁵ a a, s 121 ff

⁴⁶ a a, s 107 f

⁴⁷ a a, s 346

⁴⁸ a a, s 317

⁴⁹ a a, s 421

⁵⁰ a a, s 46

⁵¹ a a, s 80

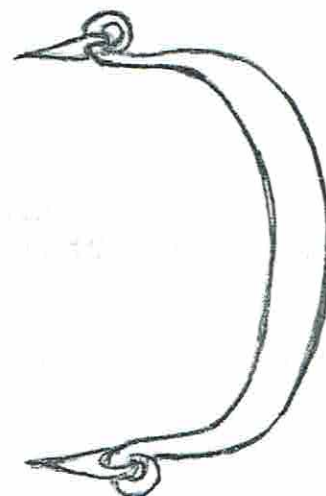
2.2.3. Skinnarbetets teknik

Skinnarnas beredning av ludna skinn, främst då av får, men även av get-, kalv- och hundskinn, skiljer sig från garvornas behandling med diverse kemikalier på avhårade skinn för att få fram läder.

Linné anmärkte på sin resa genom Malung 1734 att "sättet huru de bereda, kunde man ej få veta, fast man träget därefter frågade". Arbetsmetoderna har varierat från skinnare till skinnare och mycket litet synes ha skrivits om beredning av ludna skinn enligt de metoder som skinnarna i Malung arbetade efter. Peder Månsson skrev redan på 1500-talet om skinnberedning men synes ej beröra metoder som liknade malungsskinnarnas.⁵²

Räckspade
Längd ca 60 cm

Skinnarring
Längd ca 35 cm

Räckning av skinn. Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976.

När blötpojken på kvällen letat sig fram till gården där skinnarna skulle arbeta påföljande dag, plockade gårdsfolket fram de lagrade skinnen, vilka hade lagts undan efter slakten och ibland betats. Pojken fick en skål med saltvatten och en trasa för att kunna blöta skinnen och få dem mjuka.⁵³

⁵² a a, s 154 f

⁵³ a a, s s 163

Skinnen kunde betas på gården innan skinnarna kom. Betningen kunde bestå av en tjock välling av rågmjöl, salt och vatten. Betan ströks ut på köttssidan. Sedan skulle skinnen rullas ihop och stå varmt antingen i fårkäppen eller bredvid spisen där skinnen spred en otäck sur lukt.⁵⁴

Bearbetningen var en stor procedur genom behandling med mjöl och svinister, tvättning, torkning och ett flertal räckningar.⁵⁵

En räskbänk tillverkades provisoriskt av skinnarna när de kom till gården eller så lade man beslag på det stora bordet i stugan. Räkspade användes för att skava bort köttrester och hinnor med sedan skinnen spänts fast i räskbänken. För att göra skinnet mjukare drogs det genom den halvcirkelformade skinnarringen, som kunde fästas på väggen i stugan.⁵⁶

Blötpojkarna och skinnarpojkar fick börja arbeta med blötning, räckning och torkning. Så småningom fick de också sy. För den ovane skinnarpojken var detta inte alltid så lätt när folk i gårdarna hängde över dem och skulle se hur det gick. Han blev svettig om fingrarna och nålen fick en brun beläggning "klemen", vilket gjorde att den gick ytterst kärt genom skinnen.⁵⁷

Att ta mått och klippa till gjorde helst skinnargubben själv. Han betrodde inte gärna någon annan att kunna göra det tillräckligt bra. Om en skinnarpojke försökte sig på tillskärning kunde det få tråkiga följder. Skinnarpojken Pell Per Andersson tröttnade på att gå sysslös när hans skinnargubbe var borta och söp. På eget bevåg klippte han till och sydde en fäll i en gård. Detta gick gubbens ära för när han fick kännedom om saken och Per fick omedelbart gå. En annan skinnarpojke Finn Erik Persson skar till en fäll när hans skinnargubbe blivit fördröjd i föregående gård. Hustrun i gården stod över honom medan han skar till och glad blev han när gumman sedan förklarade: "Ja, så pass ser jag, att nog skall du få göra fällar, varan Åker Ola är". Skinnargubben Åker Ola var förståndig nog att inte låtsas om någonting.⁵⁸

Får som skulle slaktas klipptes i god tid före slakten, så att ullen hann växa ut och bli lagom lång till pälsskinnen. Även om skinnen skulle garvas eller sämskas, klippte man inte fåren omedelbart före slakten, därför att huden kunde skadas vid klippningen. Man måste ge såret tid att läkas så att inte skinnet gick sönder vid beredningen. Det hände också att man inte klippte ullen på får, vars skinn efter slakten skulle sämskas. Man hängde i stället huden med köttssidan inåt över ryggen på en ko. Efter ett dygn kunde ullen med lätthet ryckas loss från huden.⁵⁹

Skinnarull kallades sådan ull, som rakades av den spink som blev, när skinnaren klippte till pälsar och tröjor. Skinnarullen blandades med längre ull och spanns till inslagsgarn. Ingenting fick förfaras.⁶⁰

Under de sista gammeldags skinnarnas tid kom symaskinen i bruk, vilket naturligtvis medförde ett transportproblem. En del skinnare tog symaskinen med sig på ryggen, ibland isärtagen så att den ene bar fotstället och den andre bordet och över-

⁵⁴ Hedlund, 1981, s 88

⁵⁵ Malung 3, 1976, s 165

⁵⁶ a a, s 160

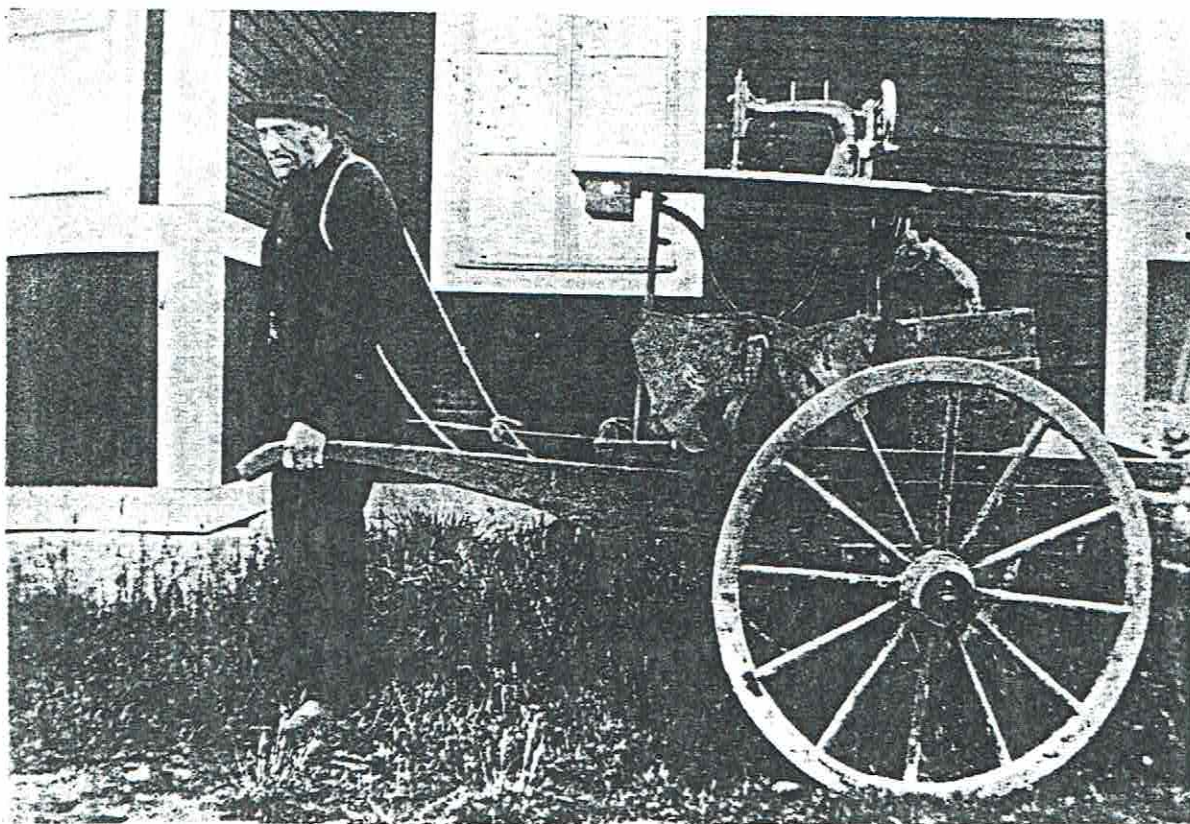
⁵⁷ a a, s 114 ff

⁵⁸ a a, s 121 ff

⁵⁹ Hedlund, 1981, s 52

⁶⁰ a a, s 53

delen. Andra tog den på en kärre. Ibland kunde den lämnas kvar i någon gård i gränden under sommaren.⁶¹

Spännar Jonas Ersson (1840-1914). Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976

2.2.4 Utvecklingen från slutet av 1800-talet till idag

Skogsnäringen och sågindustrin tog överhand som huvudnäring i Malung vid 1800-talets senare del. Vidare hade man börjat ägna sig åt den mera inkomstbringande gårdfarihandeln. Ändrade levnadsförhållanden, man började bo och klä sig på annat sätt, gjorde att skinnarens arbete efterfrågades allt mindre. Vid slutet av 1800-talet började skinnfirmor etableras i Malung, som kunde betecknas som hemindustrier. Denna skinnverksamhet var baserad på hemarbete och fortsatte långt fram på 1900-talet. Hemarbetet var i de flesta fall inte en tillräcklig inkomstkälla, jordbruket var en bisyssla eller tvärtom. En successiv övergång till fabriksindustri började på 1940-talet. Andra världskrigets stora arméleveranser av skinnvaror krävde rationalisering.⁶²

Skinnet sysselsätter idag bara omkring 200 personer i Malung i cirka 25 företag. Men med sin ökade specialisering och sitt skinn gymnasium är Malung ändå Sveriges skinn centrum. Idag används mest renskinn och älgskinn. Målet är att skapa exklusiva kollektioner som är attraktiva på exportmarknaden. Skinnindustrin har dock förlorat sin ställning som inkomstkälla för en hel bygd. Idag är det turist-

⁶¹ Malung 3, 1976, s 103.

⁶² a a, s 419 ff

näringen med vintersportanläggningarna i Sälenfjällen och deras 60.000 bäddar som ger Malung de största intäkterna.⁶³

Skinnarbetet är nästan det enda dalahantverk som övergått i framgångsrik industri. Arvet från de gamla skinnargubbarna lever.⁶⁴

Skinnarnas gamla hantverk torde dock idag leva kvar mest som hobbyverksamhet och i någon utsträckning som "hantverks- eller hemslöjdsförsäljning". Skinnarlagets arbete och leverne är en svunnen tid.

Gärdfarihandlaren och skinnaren Tors Halvar. Bilden från Malung Ur en sockens historia, del 3, 1976

⁶³ STF 1997, s 191

⁶⁴ Malung 3, 1976, s 26

2.3. Skinnare Gudmunds Erik Olsson

2.3.1 Släkthistorik

Gudmunds Erik (född 1808) var skinnare och kom från Vallerås i nordligaste Malung. Han arbetade år från år i Ockelbo i Gästrikland där han hade sin gränd. Han hade familjen med sig. De hade dock kvar sina små åkerlappar i Malung trots att de hade det nödtvungna skinnar- och kardkullearbetet i Ockelbo. Med hustrun i första giftet som hette *Kerstin Jonsdotter* fick han söner *Jonas* (född 1835), som bosatte sig i Ockelbo 1850 och sedermera tog sig efternamnet Hallberg och *Olof* (född 1838) som 1865 flyttade till Rengsjö socken i Hälsingland där han förmodas ha funnit en skinnargränd.

Hustrun i andra giftet hette *Anna Ersdotter* (född 1815) och makarna fick tillsammans sju barn: *Karin* (född 1842); *Anna* (född 1844) flyttade 1863 till Ockelbo; *Brita* (född 1845) flyttade 1872 till Lima; *Erik* (född 1849) till Svartnäs 1870; *Kerstin* (född 1854) till Gustafs 1878; *Marit* (född 1856) uttog 1884 betyg för flyttning till faderns gamla skinnargränd i Ockelbo, dit hon förmodligen också först hade kommit som kardkulla. Endast Gudmunds Eriks yngste son, *Lars* (född 1861) gifte sig med en malungskulla och bosatte sig hemma i byn. År 1899 emigrerade han till Amerika med hustru och fyra barn.

När familjen vistades i Ockelbo synes det som om hela familjen fått bo tillsammans på en gård - Joners i Rabo, ej långt från sockenkyrkan. Fastän Gudmunds Erik säkert länge var skinnare där bosatte sig makarna inte permanent i Ockelbo. Båda dog hemma i Vallerås, Erik år 1880 och hustrun långt senare.

Dottern Anna Ersdotter har berättat "Och om våra barn gick mor hem till Dalarna och stökade om jorden och sådde vårsäden". Att hustrun var den som fick gå hem och ordna med vårbruket kan ha sin förklaring i att maken dels hade tillräckligt med att göra i gränden och dels att han behövde skonas från större ansträngningar eftersom han led av epilepsi, vilket kan ha haft sin grund i hans fallenhet för periodsupning. Detta nämner dottern Anna när hon fortsätter sin berättelse om tiden kring 1851 då hon var sju år och modern även den våren måste gå hem för att sköta om jorden. Anna och den fem år äldre halvbrodern Olof skulle stanna i Ockelbo hos fadern. "Men far var sådan, att han gick på gästgivargården och söp, då han hade ledigt, och när han sen kom hem, var han så elak, att han rakt kunnat bita oss. Då sa' bror: 'Om Du orkade, så skulle vi gå hem till mor.' Då blev jag ivrig, nog skulle jag orka gå, och så bar det iväg för oss den 25 mil långa vägen till Malung. Bror, som var äldre, fick styra och ställa med allting, tigga matbitar, så att vi uppehöll livet, fingo nattlogi, fråga om vägarna och sånt, och jag bara traskade med. Och hem kom vi. Det var första gången jag gick landsvägen hem till Malung. Jag gjorde det sjutton gånger se'n, så sammanlagt har jag traskat landsvägen mellan Ockelbo och Malung aderton gånger."⁶⁵

⁶⁵ Malung. Ur en sockens historia, del 4, 1977, s 60 ff, persondata jämförda med uppgifter från Svensk Arkivinformaton (SVAR) och Malungs församling

2.3.2 Skinnare i Gästrikland

På hembygdsgården i Ockelbo socken finns bevarad en damtröja i skinn som mycket väl kan ha varit tillverkad av Gudmunds Erik eller kanske av Tros Olov Persson (1828-1913), Gärdås, som även han hade sin skinnargränd i Ockelbo.⁶⁶

Skintröja från Ockelbo Hembygdsgård

Barnpås. Bilden från Malung. Ur en sockens historia, del 3, 1976

På Ovansjö Hembygdsgård finns skinnplagg i samlingarna. Skinnplagg finns även bevarade på museum och hembygdsgårdar från fler av landskapets socknar, t ex från Valbo, Årsunda, Hedesunda, Österfärnebo och Torsåker.

I Ockelbos grannsocken Hamrånge i nordöstra Gästrikland finns även skinnplagg bevarade och det berättas att där skinnskrädderi och fällmakeri oftast utfördes av yrkesmän från Dalarna. Dessa "Skinmmasar" som dom kallades i bygden, återkom regelbundet. I mitten av 1800-talet fanns det en fast boende skinnskräddare, Erik Åkersten, i Sjökalbackarna. Den siste yrkesutövande skinnmasen i Hamrånge blev också kvar i bygden. Han hette Nils Johansson, kallades ömsom Skinnar-Nils, ömsom Farbror-Nils, och avled ogift i 80-årsåldern 1926.⁶⁷

I Järbo, Ovansjö socken, grannsocknen sydväst om Ockelbo, fanns i byn Överbyn en gård som hette Skinnars och i Ytterbyn en som kallades Sömskars. Det sägs att här har bott inflyttat folk som tagit emot skinn för beredning. Skinnarna var också skräddare och utförde i regel skinnskrädderi, vilket inte alla skräddare åtog sig.⁶⁸

Under hösten skulle man också göra sig färdig att ta emot hantverkare, som man tingat. Skinn som torkats efter förra slakten, skulle betas, så att de var i ordning när skinnarna kom. Att ta emot hantverkarna var alltid ett bekymmer. De kunde vara fasligt granntyckta, och kvinnorna fick stå i och fjäska för dem för att de

⁶⁶ Malung 4, 1977, s 324

⁶⁷ Hamrångeboken, 1970, s 273

⁶⁸ Hedlund, 1981, s 90

skulle utföra det arbete som kvinnorna ville ha gjort. Det berättas från en gård i Ovansjö, att gumman, skomakaren till ära, hade duktat med trätallrikar till alla. Men när bonden fick se det, blev han arg och rafsade ihop tallrikarna. "Så fick de sitta där som vanligt med strömmingen på brödet och potatisen i den kupade näven." Det hände på 1860-talet.⁶⁹

2.3.3 Dottern kardkullan Gudmunds Anna

Gudmunds Erik Olssons dotter Anna gick i sju vintrar tillsammans med sin syster Karin omkring i bondgårdarna i Ockelbo och kardade ull. Då fick hon 4 skilling om dagen och systemen fick 6 skilling för att hon var äldre. Så förlöpte det ända tills de en dag kom till familjen Näslund där gumman sade: "Nej det går inte, Anna skall ha 6 skilling hon å", för hon kardar lika bra som systemen." Och då blev det påökning.

Den 5 december 1863, vid 19 års ålder, tog Gudmunds Anna ut attest för flyttning till Ockelbo. Hon gifte sig där med torparen Lars Ersson. Hon blev sedan änka och gifte om sig med gårdsägaren Erik Östman. Hon arbetade som barnmorska och sysslade med hemslojd i form av sömmade vantar, stickade täcken mm. Kvastar och vispar tillverkade hon i tusental.⁷⁰

Gudmunds Anna - Privat foto från Ockelbo, ett likadant foto finns publicerat i Malung. Ur en sockens historia, del 4, 1977.

2.3.4 Herrarbetande kardkullor

En uppteckning från en kardkullas upplevelser i Hälsingland ger en bild av hur förhållandena kunde vara.

"Välkommen hit även om ni är främmande, sade husbonden i den första gård som en trettonårig flicka kom till, då hon 1857 första gången var på herrarbete i Enångers socken. Hon hade haft två andra kardkullor i sällskap dit, och sedan de tre skilts åt, kändes hemlängtan och främlingsskapet svårt. Man fick gå hemifrån vid mickelsmäss och kom tillbaka till Malung först vid midsommartiden följande år. Den långa vägen var lättare att vandra om hösten, än när man skulle hem i försommarvärmen

⁶⁹ Hedlund, 1981, s 38

⁷⁰ Malung 4, 1977, s 61

året därpå. Fötterna blev då ömma och såriga. Hon mindes hur hon stått i en källa med dem en gång för att de skulle domna bort, så att det blev någon lindring."

Kullorna fick inte alltid ligga inne i boningshuset utan kunde mitt i vintern bli hänvisade till oeldade loftsrum. Även om man fick två fällar till den gemensamma sängen var det inte så roligt när snön drev in genom fönstren. Kardorna skulle flickorna hålla sig med själva. De kunde kosta så mycket som 2 kr. Kardkullornas besök i bygden försvann i och med att man började skicka bort ullen till beredning i fabriker, vilket ställde sig billigare.⁷¹

Från Ovansjö berättas att i någon stor gård kunde man årligen ta hjälp av kringvandrande dalkullor, som gick i gårdarna och hjälpte folk att skrubba och karda. De fick en ulltapp och 25 öre om dagen jämte mat och husrum. De började klockan fyra på morgnarna och höll på till klockan åtta på kvällarna. En kardkulla som man minns, var gift men en av dalskinnarna, som gick och hjälpte folk att bereda skinn. Dagsverksfolkets kvinnor hjälpte också till med skrubbing och kardning på gårdarna. Det var arbeten, som de inte ville sitta hemma och göra, därför att då måste de elda i spisen hela tiden för att hålla ullen varm.⁷²

Omkring 1875 var Hol Britta Hansdotter från Vallerås (född 1859) och Hindric Maria Larsdotter från Gärdås (född 1858) kardkullor i Ockelbo och fick då 18 skilling om dagen om det bara var fråga om kardning. Somliga kardkullor brukade även spinna eller sy och fick då större dagspenning. Systrarna Marit (född 1848) och Karin (född 1850) från Holarna, döttrar till Mångs Jonas Hansson från Holarna och Hol Britta Larsdotter (född 1851) från Gärdås var också kardkullor i Gästrikland.⁷³

Hindric Marit (1858—1940)

*Systrarna Marit (1848—1919),
till höger, och Karin (f. 1850)*

Kardkullor. Bilderna från Malung Ur en sockens historia, del 4, 1977

⁷¹ Malung 4, 1977, s 61 ff

⁷² Hedlund, 1981, s 53

⁷³ Malung 4, 1977, 59 ff

2.4 Färgerihantverket

2.4.1 Textilfärgarhistorik

Sedan urminnes tider och långt före vår tideräknings början har mänskligheten på olika delar av vår jord känt till kunskapen att på enklaste vis med blommor, blad, bär, stjälkar, rötter, bark och ved färga garn och tyger - en kunskap man tillskansat sig av ren tillfällighet under lyckliga omständigheter...

Kina	Kejsaren bar <i>gult</i> Kejsarens hustrur <i>violett</i> Dignitärer av första rang <i>blått</i> av andra rang <i>rött</i> av tredje rang <i>svart</i>	Indien	Solens sanna bild var <i>blå</i> Livets och fortplantningens Gud var <i>blå</i> Hinduismens kärleksgud Krishna avbildas ofta <i>blå</i>
		Fenicien -	<i>de blodröda männens rike</i> - för sin av havsvindar friska ansiktsfärg och för sina ständigt <i>purpurfläckade</i> kläder
Ester IIX:Kap.	"Men Mordokai gick ut från konungen i konungslig klädnad av <i>mörkblått</i> och vitt tyg och med en stor gyllene krona, och en mantel av vitt och <i>purpur-rött</i> tyg, under det att staden Susan jublade och var glad"		

Den *blå indigofärgen* var långt tillbaka i tiden
förknippad med makt, magi och gudomlighet och
färg för faraoner, furstar och gudar.

*Oden i vår nordiska gudasaga bar
alltid en blå dräkt*

Alla samhällen oavsett storlek har i alla tider styrts av ett härskande skikt, som har haft behov av en klar statusmarkering, vilket ofta skedde genom klädedräkten. Härskaren bestämde inte bara i vilka färger han själv skulle vara klädd utan också vilka färger de underlydande skulle få bära och inte bära. Genom gravfynd kan vi ta del av det härskande skiktets kulörval men däremot vet vi inte vilka eventuella färger vävaren eller färgaren tilläts bära. De färger som erhöll hög status skulle inte enbart vara vackra, lika stor betydelse hade färgernas förmåga att infärga det textilmaterial som kom i fråga och ett krav fanns på färgens absoluta hållbarhet.⁷⁴ Man kan dock vara övertygad om att de vackra färgerna även skänkte en sinnlig skönhetsupplevelse för de enkla människor som framställde och färgade garn och tyger samt för vävaren och skräddaren även om de själva inte tilläts bära dem.

Det anses dock att konsten att färga utvecklades i kulturländerna Kina, Indien, Mesopotamien och Egypten. Den tidigare färgningskonsten anses ha nått sin fullkomning i Indien där även tygtryckskonsten utvecklades. Färgning med purpurnäckor omtalas i Egyptens hieroglyfinskrifter. I egyptiska gravar, som är mer än 4 000 år gamla har man funnit svepningsband som gulfärgats med safflor (färgtistel),⁷⁵ blåfärgats med indigo och rödfärgats med snäckpurpur.⁷⁶ En analys av ett bälte från Tutanchamons grav (död 1350 f Kr) visar att det färgats rött av krappväxten.⁷⁷

⁷⁴ Sandberg, 1986, sid 13f

⁷⁵ Cedenhag, 1982, sid 1

⁷⁶ Kulör i Träff, 1939, sid 67f

⁷⁷ Sandberg, 1994, sid 76

Indianerna i Syd- och Mellanamerika kände till att färga rött med Koschenill-sköldlusen redan ett tusen år f. Kr.⁷⁸ Under samma tid kände man i Fenicien (nuvarande Libanon förf. anm.) till den komplicerade kunskapen att färga rött med purpursnäckor - även det en färg med status och en färg för gudar och kejsare.⁷⁹ Under århundradena kring Kristi födelse spred de feniciska köpmännen färgarkonsten till romarriket, vilken där fick en enorm betydelse. "*Den heliga purpursnäckan måste tillbedjas*" stipulerades i en romersk lagbok från 500 f Kr.⁸⁰

Under det första århundradet av vår tideräkning levde den romerske ämbetsmannen Gajus Plinius d.ä. (död 79 e Kr), som efterlämnat det imponerande vetenskapliga verket *Historia Naturalis* omfattande 37 böcker. Där beskrives bland annat noggrant framställningen och användningen av färgen ur purpursnäckan för färgning av ull.⁸¹ Färgaryrket var alltså fullt utspecialiserat i städerna redan under antiken, vilket man även kan se i Pompeji där seriebilder av arbetsprocedurerna finns avbildade på väggmålningar.⁸²

Purpursnäckans stora betydelse även för grekerna kan man förstå av det faktum att de hade purpursnäckan avbildad på sina mynt. I Korint och på Kreta fanns tidigt purpurfärgerier. Arkeologiska fynd av högar av krossade snäckskal på de grekiska öarna och längs den libanesiska kusten tyder på en långvarig och enorm produktion, storleken blir förståelig då man betänker att från 12 000 snäckor endast 1,4 gr rent färgämne kan utvinnas.⁸³ Enligt den grekiska mytologin var Pallas Athene färg- och vävkonstens skapare och beskyddarinna och myter finns om den ryktbare färgaren Idmon. Enligt en gammal persisk legend omtalar traditionen att Kristus varit färgare, och att han varit i lära hos en färgare, som ålade Honom färga vävnader i olika kulörer. I Persien kallas ännu idag ett färgeri "Kristi verkstad".⁸⁴

Att det varit känt hos oss i Norden att färga med växter redan under forntiden och vikingatid visar analyserade fynd. Vid sin gravsättning i Osebergsskeppet omkring år 800 fick drottning Åse av Norge med sig både vejdeplantor och krapprotter i graven och dessutom en praktfull vävnad gjord av växtfärgade garner.⁸⁵ Den medeltida boken från Skogs kyrka i Hälsingland från 1100-talet är tillverkad av växtfärgade garner i färgerna rött, blått, grönt och gult.⁸⁶

Silkesfärgare i Florens på 1400-talet
efter en teckning i en handskrift
från 1487 (Cedenhag, 1982, sid 1)

⁷⁸ Sandberg, 1994, sid 44

⁷⁹ a.a., sid 22, 30

⁸⁰ a.a., sid 76

⁸¹ a.a., sid 19ff

⁸² Hemmets Handarbetslexikon, 1992, sid 54

⁸³ Sandberg, 1994, sid 19ff

⁸⁴ Kulör i Träff, 1939, 67f

⁸⁵ Hemmets Handarbetslexikon, 1990, sid 93

⁸⁶ Alström, 1978, sid 2

Trots att det sedan gammalt var känt hos allmogebefolkningens kvinnor i Sverige att spinna, väva och växtfärga, kan man ändå räkna med att fram till slutet av 1600-talet var den grå vadmalen den vanligaste klädseln bland allmogen. De färgade textilierna ansågs då som en lyx som endast var förbehållet de rika.⁸⁷ De första konkreta upplysningarna om färgade tyger kan man hitta i folkvisorna, sagorna och de medeltida balladerna, där det ofta talas om färgade dräkter. De människor som bär dessa hör ofta till befolkningens mest välsituerade och om de färgats här hemma eller i utlandet vet vi naturligtvis inte. Vid medeltiden fanns ute i Europa professionella färgare men man vet inte om de som yrkesutövare även fanns i Sverige.⁸⁸

Under medeltiden importerade Sverige färgade vävnader från Frankrike, Tyskland och Flandern, där färgerihanteringen redan på 1200-talet var ett fullt utvecklat skråhantverk.⁸⁹

Teckning av en färgare från Nürnberg omkring 1500. I säcken har han den tvättade ullen, i vänstra korgen den betade ullen och i den högra den färgade ullen. (Hemmets Handarbetslexikon, 1990, sid 94)

⁸⁷ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

⁸⁸ Nielsen, 1980, sid 8

⁸⁹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

Före mitten av 1600-talet finns det få uppgifter om yrkesverksamma färgare, även benämnda letare eller litare här i Sverige. Munken Peder Månsson, som långa perioder vistades i Italien, omnämner i sina skrifter (författade 1512-1524) färgningsmetoder och färgämnen och också "klädeslitare", men i övrigt ges inga klargörande upplysningar om yrkets existens.⁹⁰

"Let(t)a nät" är ett uttryck som aktivt levtt kvar hos Gästrik- och Hälsingekustens fiskare ända in på 1930-talet. Bomullsskötarna färgades bruna med ett avkok på grankottar med tillsats av soda som betmedel, vilket ansågs som en slags impregneringsbehandling och upprepades i regel var fjortonde dag under sommaren.⁹¹

Tullhandlingarna under 1500-talet visar att en betydande kvantitet av färgämnen och betningsmedel importerades, vilket tyder på att det fanns färgerikunniga personer i landet. Man förmodar dock att andra textila grupper som vävare, vantmakare och överskärare utförde även färgning. I handlingar rörande Stockholms slotts klädkammare förekommer inventarier som visar att ett färgförråd förvarades tillsammans med krut och kemikalier, och där fick bl a vävorna utkvittera varor för sin vävnadsfärgning och indigo omnämnes bland annat.⁹² Man kan även förmoda att viss färgning utfördes vid de större godsens i samband med spinning och vävning.⁹³ Först på 1670-talet kan man se att Stockholms mantalslängder upptog åtskilliga vanliga färgare och även silkesfärgare.⁹⁴

Det var inte förrän på 1700-talet som färgeritekniken och -hantverket i Sverige fick kraftigt stöd av statsmakten, som ville göra landet oberoende av utlandet, varifrån så gott som alla färgstoffer importerades. Man uppmuntrade odling av färgväxter som vejde, krapp och vau och plantager anlades i Skåne. En omfattande litteratur som rörde färgstofferna publicerades och tekniska experiment kom igång. År 1720 utkom vår äldsta färgbok Johan Linders "Swenska Fäрге-Konst". Den mest kända boken blev dock Cajsa Wargs "Hjelpreda i Hushållningen för unga Fruentimber", som utgavs 1755.⁹⁵ Bägge dessa färgböcker återger recept och andra upplysningar från den av okänd författare i Frankrike utgivna mycket grundliga och gedigna 500-sidiga färgboken *Ars tinctoria fundamentalis*, vilken 1682 blev översatt till tyska. I Oslo gav 1843 Gustafura Schartau ut en diger färgbok med ett omfångsrikt avsnitt om att färga med lavar. Färgning med lavar utgör en väsentlig faktor i färgerihistorien.⁹⁶

År 1741 fick Linné i uppdrag av regeringen att samla in inhemska växtfärgningsrecept från allmogebefolkningen, vilket resulterade i att en stor mängd recept på "fäрге-gräs" insamlades. Ett av de dyraste färgämnen som importerades var koschenillen, som kom till Sverige i dubbla plomberade säckar. Linné hade för avsikt att närmare studera och försöka växthusodla kaktuslusen i Sverige. Från Sydamerika införskaffades en kaktus, helt bemängd med koschenill-sköldlöss. En av Linnés nitiska trädgårdsmästare tog dock omhand växten vid ankomsten och spolade ren den från all "ohyra". När Linné kom för att bese de efterlängttade insekterna kunde han efter ett noggrant letande endast återfinna en enda lus, som tyvärr icke var av den havande sort som kan avge färgämne. Då man tänker på dåtidens kommunikationer kan man lätt förstå att "Allt hopp försvann" och att han "fick migrän och en av de svåraste paroxysmer han känt".⁹⁷

⁹⁰ Kulör i Träff, 1939, sid 86

⁹¹ Alström, 1978, sid 9

⁹² Kulör i Träff, 1939, sid 89f

⁹³ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

⁹⁴ Kulör i Träff, 1939, sid 86

⁹⁵ Cedenhag, 1982, sid 3

⁹⁶ Nielsen, 1980, sid 13ff

⁹⁷ Sandberg, 1994, sid 51ff

1700-1800 talen var färgeriyrkets storhetstid. Det blev inte längre enbart de rikas privilegium att klä sig i färgade kläder. Hantverksfärgaren blev den nödvändiga länken i den långa kedjan av processer som krävdes för att fårullen skulle förvandlas till rött, gult eller blått kläde.⁹⁸

2.4.1.1 Det allmänna skråväsendet och reglementen

I och med att städer började bildas under medeltiden organiserade sig stadens borgare, dvs köpmän och hantverkare i stadsgillen. Antalet svenska stadsgillen under medeltiden uppgår till mer än hundra. Under senare delen av medeltiden blev köpmännens ekonomiska dominans mycket stark och hantverkarna uteslöts ur gillena. Hantverkarna kom därefter att bilda egna organisationer med utgångspunkt från respektive yrke, vilka benämndes skrån. Själva ordet skrå syftar på de regler, skråordningar, som sattes upp för dess medlemmar. Skrå härstammar från germanskans ord skraho som betyder torrt skinn och syftar således på det material som reglerna skrevs på. Skrået kunde även benämnas ämbete, som man kan jämföra med fornsvenskans ambat som betyder tjänst. Skråmedlemmarna var "ämbetsmän" och titulerades mästare.⁹⁹

Efter förebild från kontinenten, där skråsystemet fanns utvecklat redan på 1000-talet i bl a städer i norra Italien, bildades det första skråämbetet för skräddare i Stockholm 1356. Ett betydande antal skråordningar efter tysk förebild stadsfästes därefter under 1400 och 1500-talet, de flesta i Stockholm, men etablering förekom även i landsortsstäderna.¹⁰⁰ För att kunna bilda egna ämbeten i en stad måste ett visst antal, ofta 3-4 mästare, finnas inom hantverket. Om inte minimikravet kunde uppfyllas fick man ansluta sig till ifrågavarande skrå i första hand i närmaste stad och i andra hand i Stockholm.¹⁰¹

Skråordningen reglerade utbildningen av lärlingar och gesäller, även kallade svenner. Gesällvandringar både inom och utom landet förordades, företrädesvis till Tyskland. Det fördes en sträng kontroll av vem som skulle få bli mästare och hur många mästare inom respektive skrå och stad som skulle få idka hantverk och äga burskap.¹⁰² Man hade en sträng kontroll av hantverkets kvalitet och skråordningen stipulerade detaljerade strafförelägganden för undermåligt arbete. Tydliga regler för uppträdande i vardags- och festlivet gavs även.¹⁰³ Skråhantverkarnas långt drivna och strängt formaliserade organisationsvärld hade ytterst litet gemensamt med ett bondesamhälles arbetsformer.¹⁰⁴

Lärlingen togs i regel i lära vid 14 års ålder och skulle då kunna läsa och skriva och vara hemma i katekesen. Han fick under sin lärotid, som vanligtvis uppgick till fyra eller fem år, i huvudsak arbeta med enklare sysslor på verkstaden och fungera som passopp åt gesällerna och mästerns familj. Han var oftast helt oavlönad och den ersättning han fick var i form av kost och logi.¹⁰⁵

*"En lärpojke, som av mästaren njuter kost, kläder och husrum,
vare fullt förpliktad att löpa mästarens ärenden,
dock att det sker med mått och att han mest brukas
till det hans lära och hantverk egentligen angår."*

- 1720-års allmänna skråordning

⁹⁸ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

⁹⁹ Parr, 1984, sid 4

¹⁰⁰ Hantverk i Sverige, 1996, sid 13

¹⁰¹ a.a., sid 15

¹⁰² Av medelågtyskans bür = borgare, som förr betecknade rätten att i stad utöva borgerligt yrke, Bonniers Lexikon, 2

¹⁰³ Hantverk i Sverige, 1996, sid 14

¹⁰⁴ Hellspång, 1994 sid 297

¹⁰⁵ Hantverk i Sverige, 1996 sid 30f

Lärlingarnas situation kunde vara svår och från domstolsprotokoll framgår tre typer av klagomål som oftast förekom, nämligen att mästarna har pryglat lärlingarna för hårt, att maten varit otillräcklig och att de fått ägna för mycket tid åt hushållsarbete och därigenom inte fått lära sig yrket. En del lärlingar avbröt läran och rymde. En snickarmästare skriver 1830 om sin lärotid: "Vad jag fullständigt säkert kan svara för är att en hund hos ärliga människor är dubbelt bättre hållen än en fattig lärling denna tid fick utstå".

När lärlingstiden hade "uthärdats" skulle lärlingen skrivas ut till gesäll. Ofta förekom att ett gesällprov skulle presenteras för ämbetet, utsättas för granskning och i bästa fall godkännas, som bevis på att man ägde erforderliga yrkeskunskaper. Gesällprov stadgades dock inte i den allmänna skråordningen men seden var allmänt utbredd.¹⁰⁶

"Gesäller och mästarsvenner skola sig hos mästare väl och redeligen förhålla i deras verkstad, och arbetet icke försumma, varken genom frimåndag, spatsergång eller annan fåfånga, på någon annan söckendag..."

"Ingen gesäll driste sig, att ligga ur sin mästars hus därest han hava kost och kammare, utan mästarsens lov och minne, mindre locka drängar och pojkar med sig uti krogar och olovliga samkväm..."

1720 års allmänna skråordning

Gesällerna inom de stora hantverken och i de större städerna kom att sluta sig samman i starkt ritualpräglade gesällskap med mästarämbetena som förebild. Dessa fick en stor betydelse som humanitära stödorganisationer för de enskilda medlemmarna. Man hade ofta egna gesällhärbergen där man sammanträffade på fester och informerades om skråets "Gewohnheiten", dvs hantverksbruk. Här kunde vandrande gesäller inkvarteras efter att de presenterat det hemliga lösenord som en gesäll måste känna till för att kunna ge sig ut på vandring.¹⁰⁷

Vandrande gesäll från 1860-talet. Väskan, käppen och den bättre klädseln utmärkte gesällerna framför andra kringvandrande.

(Hantverk i Sverige, 1996, sid 39)

I Gävle fanns inte gesällhärbergen utan de vandrande gesällerna inkvarterades hos mästarfamiljerna eller i ett utrymme i anslutning till verkstäderna. De gesäller som finns omnämnda i Hantverksföreningens protokollsböcker var i de allra flesta fall födda på en ort och hade gått sin lärotid på en eller flera andra orter och slutligen avlagt sitt gesällprov i staden. Mobiliteten var således anmärkningsvärt stor.¹⁰⁸

Allt hantverk på landsbygden inom en eller två mil från en stad, s k bannmil, var förbjuden. Allmogen hade dock utanför denna radie rätt att anta gärningsmän och hemslöjd som binäring var accepterad. Dessutom fanns sedan gammalt rättigheten för

¹⁰⁶ Hantverk i Sverige, 1996, sid 31

¹⁰⁷ Hellspång, 1994, sid 298

¹⁰⁸ Gefle Hantverksförenings protokoll 1847-1865

adelsmän och kronan att antaga egna hantverkare (försvarskarlar). Soldaterna i städerna hade också rätt att utöva hantverk för avsalu.¹⁰⁹ För övriga i staden som idkade olaglig hantverksproduktion "bönhaseri" ¹¹⁰ utmättes ytterst stränga straff.¹¹¹ Jakten på bönhasare var en vanlig företeelse och inte minst i Gävle ger det en beklämmande och hänsynslös bild av hur de behandlades. Tidvis var särskilda personer anställda för att driva en sådan jakt, då både råvaror och verktyg togs i beslag.¹¹²

Under långa perioder existerade ofta ett spänningsförhållande mellan statsmakter och skrån. Skråna strävade efter största möjliga självstyre och monopol på respektive hantverksproduktion och statsmakten å sin sida ansåg att hantverkens monopolställning fördyrade produkterna för konsumenterna. Statens kontroll av hantverken kunde motiveras av att man hade behov att ta ut skatter av hantverkarna. I Sverige fördes fram till början av 1600-talet en skråvänlig politik (1621-års skråordning) och huvudprincipen var att alla stadshantverkare skulle organiseras i skrån.¹¹³

Genom införandet av 1720 års skråordning och framför allt under senare delen av 1700-talet fördes från statens sida en betydligt strängare politik mot skråordningens slutenhet och monopolställning, som man ansåg hindra en ekonomisk utveckling. Skråna skulle rensas från alla missbruk som försvårade en sund konkurrens mellan mästarna och som fördyrade varorna för konsumenterna. Man ville även underlätta för var och en som lärt ett hantverk att etablera sig utanför skråna och man började också poängtera att *"friheten att utöva en näring var en av människans naturliga rättigheter"*. Näringsfrihetsfrågan kom sedan, under första hälften av 1800-talet att bli en av de viktigaste och mest segslitna politiska stridsfrågorna.¹¹⁴

Mästarna i Gävle lydde i allmänhet under ämbetena i Stockholm. Vid mitten av 1700-talet fanns endast 5 ämbeten i Gävle och mästarna hade här mycket få gesäller och gjorde tydligen det mesta arbetet själva.

»Förteckning på Mästare, Gesäller och Läringar i Gefle år 1818.				Murare	1	15	2
Byggmästare	1	—	—	Målare	6	1	3
Bokbindare	2	1	2	Plåtslagare	1	—	1
Bagare	8	3	2	Repslagare	4	4	4
Bleckslagare	1	—	—	Sämskmakare	1	1	—
Carduansmakare	6	3	1	Slagtare	3	—	—
Färgare	2	2	1	Sockerbagare	1	1	1
Guldsmeder	0	4	5	Sadelmakare	5	1	1
Gördelmakare	3	—	2	Snickare	5	1	3
Glasmästare	4	1	3	Svarfvare	3	—	2
Gälbjutare	1	—	—	Snörmakare	1	—	—
Hattmakare	5	2	1	Skomakare	17	10	20
Handskmakare	1	—	—	Skräddare	10	15	9
Hofslagare	3	2	6	Tenngjutare	1	—	—
Kakelugnsmakare	5	7	3	Tunnbindare	3	—	1
Klensmeder	7	—	1	Urmakare	3	—	3
Körnsnärer	1	—	—	Wagnmakare	2	—	3
Kopparslagare	3	3	3	Gefle den 30 januar: 1819.			
Logarfvare	4	3	—				

Gefle Hantverksförening 1757-1947, 1947, sid 73,74

E. G. Zetterberg.
Handtvärks Societ: Notarie.»

¹⁰⁹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 18f

¹¹⁰ Duden, 1983, bönhasare - från medeltidstyskans "Bonehase"; en person som bedrev sitt hantverk i smyg "på vinden" (Bone = vind) och undan "skråmästarens jakt" (Hase = hare)

¹¹¹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 15

¹¹² Ur Gävle Stads Historia, 1946, sid 236

¹¹³ Hantverk i Sverige, 1996, sid 14ff

¹¹⁴ Hantverk i Sverige, 1996, sid 18f

Övergången från de ålderdomliga bergsmansbruken till de mer effektiva järnbruken betydde en avsevärt ökad produktion vilket i sin tur ledde även till hantverkens uppsving. Under tiden 1755-1790 bildades inte mindre än 15 nya ämbeten i Gävle. ... "Av övriga fabriker, vilka samt och synnerligen voro av blygsam omfattning, må nämnas ett kattunstryckeri, ett par färgerier..."¹¹⁵

Följande klargörande och tänkvärda ord kan ge eftertanke åt det historiska perspektivet på skråsystemet:

*"Det finns många motsägelsefulla uppgifter i det som skrivits om svenskt skråväsende. Mycket beror troligen på förenklade och generaliserande framställningar av ett tämligen komplicerat system med många variationer i tid och rum. En del författare har även lagt för stor vikt vid jämförelser med det välutvecklade skråväsendet i några av länderna på den västeuropeiska kontinenten. Det svenska skråväsendet utvecklade aldrig samma makt eftersom landet var glesbefolkat, kommunikationerna dåliga och landsortsstäderna små med litet befolkningsunderlag. Större delen av Sveriges invånare bodde på landsbygden och det var följaktligen där som näringslivets bas fanns. Fler talet hantverkare stod utanför skråväsendet även om försök gjordes att kontrollera dem. Det är med andra ord viktigt att hålla isär begreppen hantverk och skråväsende för svenskt vidkommande."*¹¹⁶

Den hårda kontrollen av produkter och marknad som skråväsendet medförde hade både för- och nackdelar. Genom den hårda kvalitetskontrollen eftersträvade man att alltid leverera fullgoda varor, inte enbart rent utseendemässigt utan också vad gällde råmaterialets kvalitet och varans hållbarhet. En hantverksproducerad vara fick därigenom en viss "kvalitetsstämpel" och konsumenten var garanterad en fullgod vara. Man kunde därigenom ha en kontroll på att fusk, slarv och lurendrejeri inte förekom inom hantverket. Man månade om ett bevarande av yrkes stoltheten.

Å andra sidan kunde den fasta etableringskontrollen medföra en degenerering av hantverket på vissa orter då de redan etablerade mästarna i ett skrå kunde styra nystartandet av verkstäder mycket hårt. Det var kanske inte alltid som de redan etablerade mästarna ägde de utstuderade kunskaperna som behövdes för att hålla en viss kvalitetsnivå. Detta kunde innebära att mycket duktiga gesäller hindrades öppna verksamhet på grund av att mästarna och magistraten styrde nyetableringen. Många duktiga hantverkare kanske heller inte ägde det nödvändiga stora kapital som erfordrades för att etablera en verkstad.

Enligt Bolagsregistreringen fordras idag inga speciella bevis på färdigheter inom den bransch man avser att starta ett företag i. Detta gäller även inom branscher där man fortfarande har utbildningssystemet kvar med lärlingstid och utfärdande av gesäll- och mästarbrev. Vem som helst kan alltså starta och driva en verkstad även om man egentligen inte besitter nödvändiga branschkunskaper och -erfarenheter.¹¹⁷ Hantverken utsätts för en degenerering som drabbar konsumenten, i och med att kvalitetskontroll inte kan garanteras och uppfyllas. Detta ses som ett problem inom vissa yrkesområden, bl a inom guldsmedsyrket, där man ofta åt missnöjda kunder får korrigera dåligt utförda reparationer.¹¹⁸

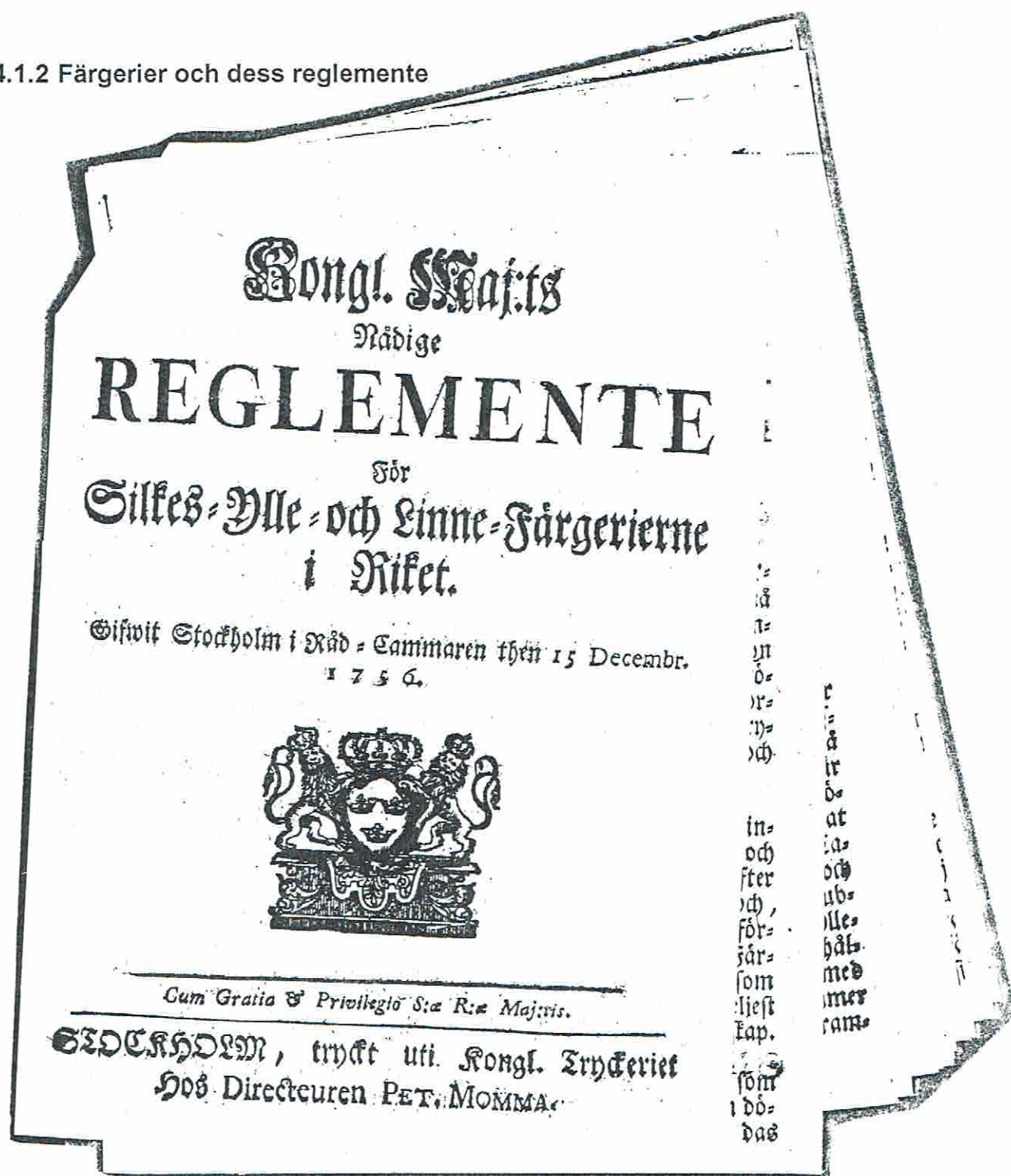
¹¹⁵ Ur Gävle Stads Historia, 1946, sid 272

¹¹⁶ Parr, 1984, inl.

¹¹⁷ Patent- och Registreringsverket, Bolagsbyrån, tel samtal 15.1.1997

¹¹⁸ Guldsmedsfirma, Gävle, tel samtal 15.1.1997

2.4.1.2 Färgerier och dess reglemente

Först 1756 utfärdades ett reglemente för de svenska färgerierna, "Kongl. Majestäts Nådige Reglemente för Silkes- Ylle- och Linne-Färgerierne i Riket", vars syfte var att få mera specialiserade färgare med ingående kunskaper inom sitt område.¹¹⁹

Reglementet stipulerade i paragraf för paragraf i sju utförliga kapitel mycket ingående vad som krävdes av mästare, gesäller och lärlingar, deras rättigheter, skyldigheter och plikter och vilka straff, ofta böter eller arbete på Spinnhuset, som utmättes vid försummelse och slarv.

¹¹⁹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

I denna förordning kan man bland annat läsa att lärings- och gesällutbildningen fastslagits till att vara minst fem år vardera och att därefter mästarprov skulle avläggas. Först efter erhållande av "Commerce collegii tilstånd" kunde en mästare få driva färgeriverk. Änkor (och omyndiga barn) som ärvt färgeri efter avliden make hade dock rätt att driva verksamheten vidare under utbildad ledning. En strikt uppdelning förekom mellan silkesfärgerier, yllefärgerier och linne- och bomullsfärgerier och de olika grenarna behandlas ingående under egna kapitel med noggranna angivelser av rent färgeriteknisk karaktär. Kraven och bestämmelserna var således olika beroende på vilken kvalitet av tyger och garner som skulle färgas.¹²⁰

Trots att skråsymbolen var de två korslagda kyphakarna fanns andra kännetecken för ett färgeri. I Mellansverige brukades en skylt med fyra olika färgade garndockor. I Skåne blev man ansedd som riktig färgare först när man skaffat flaggstång, målad i blått med en gul rand i spiral samt med en indigofärgad vadmalssbit som fana.¹²¹ En färgarskylt med en arm med uppkavlad skjortärm och en blåfärgad hand "den blå handen" blev dock färgarembleet framför andra.¹²²

De färgade händerna var färgarnas främsta kännetecken, men man var noggrann med att händerna färgades bara på en bestämd yta. "Handens hela innersida samt fingrarnas yttersida upp till knogarna skulle vara glänsande mörkblå, men handflatans yttersida skulle hållas absolut ren och fri från färg". På lördagskvällen tvättade man sig extra noga om händerna och gick därefter in i blåeriet och doppade fingrarna i kypen för att få den önskade mörkblå färgen. "Blå Hand" eller "Nya Blå Hand" förekom som färgerinamn i Stockholm.¹²³

Att färgaregesällerna njöt av sin yrkeskonst kan man förstå när man hör om färgaregesällerna i Falun som tog till utstuderade straff mot de som ifrågasatte deras yrkeskompetens. De som inte uppträdde respektfullt nog kunde få en "ägghandgranat" i ansiktet. Gesällerna hade sugit ur äggen och fyllt tomskalen med röd färg!

På den gamla färgargården "Herdins Färgeri" fanns stall, gris- och hönsbhus. För att förhöja stämningen på Falu marknad målade gesällerna gårdshästen till zebra och grisarna målades röda, gröna och svarta. Hönsen nedstänktes rikligt med allehanda färger så de liknade påfåglar. Med grisar och höns i burar på en flakvagn drog "zebran" lasset till torget och grannsocknarnas bönder blev förskräckta över de egendomliga djuren som fanns i Falun.¹²⁴

¹²⁰ Kongl. Majestäts Nådige Reglemente för Silkes- Ylle- och Linne-Färgerierne i Riket, 15 december 1756, sid 1ff

¹²¹ Kulör i Träff, 1939, sid 41

¹²² Hantverk i Sverige, 1996, sid 111

¹²³ Sahlin, 1928, sid 128

¹²⁴ Herdin, 1977, sid 10

Bilder:

Skråsymbol - från Cedenhag 1982

Färgarhand - Hantverk i Sverige, 1996, sid 111

2.4.1.3 Näringsfriheten

Under 1750-1850 upplevde Sverige en snabb förändring både ekonomiskt och socialt. Då folkmängden och jordbrukets produktion hastigt ökade och då proletariseringen av stora befolkningsgrupper på landsbygden samtidigt pågick och många människor inte hade tillräckligt med jord för egen försörjning utvecklades en expansion av hemslöjd för avsalu.¹²⁵ Under frihetstiden ökade även efterfrågan på massprodukter och statens starkare intresse för exporthandelspolitik skapade en förutsättning för den förindustriella utvecklingen under 1700-talet. Sverige får en ny kapitalstark samhällsgrupp i manufakturägare, brukspatroner och storköpmän.¹²⁶

Den nyinstiftade hallordningen för manufakturer av år 1739 kom också att beröra hantverket, i det att hantverkarna som lydde under hallrätterna var befriade från skrátvång. Näringsregleringen och skráväsandet kritiserades hårt av både adeln och bönderna och även borgarna med bruksintressen förespråkade en liberalare politik och ett upphävande av skráorganisationerna.¹²⁷

Den liberalisering av näringslagstiftningen som infördes 1846 genom Fabriks- och hantverksordningen innebar att gränsen mellan stad och land upphävdes i och med att lanthantverket underkastades samma villkor som stadshantverket.¹²⁸ Inom hantverkarkretsar rådde en allmän osäkerhetskänsla i och med att man stod inför något revolutionerande nytt och oprövat. Man fruktade den nya bestämmelsen om "självförsörjningsrätt" och hantverksmästarna kände sig hotade i sina positioner.¹²⁹ Införandet av självförsörjningsrätt fick stor betydelse, då man nu hade rätt att driva hantverk som ett familjeföretag. Gesäller kunde även lämna anställning hos mästare och starta egen rörelse.¹³⁰ För att ha rätt att idka hantverk med hjälp av anställda arbetare gällde vissa allmänna kompetenskrav; man måste vara svensk medborgare, råda över sig själv och sin egendom, äga god fejd, kunna skriva läsligt och räkna de fyra räknesätten i hela tal samt ha begått nattvarden.¹³¹

Näringsfriheten, litografi av C A Dahlström (1806—69), troligen 1862—63. Konstnären ville illustrera det kaos inom näringslivet som man inom hantverksskretsarna tänkte sig skulle bli följden av näringsfrihetsreformens införande 1864. Nationalmuseum.

(Hantverk i Sverige, 1996, sid 22)

¹²⁵ Hantverk i Sverige, 1996, sid 20

¹²⁶ Parr, 1939, sid 15

¹²⁷ Hantverk i Sverige, 1996, sid 19

¹²⁸ Hantverk i Sverige, 1996, sid 20f

¹²⁹ Munthe, 1947, sid 72

¹³⁰ Hantverk i Sverige, 1996, sid 20f

¹³¹ Munthe, 1947, sid 24

Någon fullständig näringsfrihet infördes dock inte, eftersom man fortfarande krävde avlagt mästarprov i de flesta yrken för att få idka hantverksverksamhet med anställda och i städerna krävdes fortfarande att hantverkarna fick burskap.¹³² Enligt denna förordning skulle skråna i varje stad efterträdas av fabriks- och hantverksföreningar, som var gemensamma för de olika yrkena. Dessa föreningar skulle övertaga ämbetenas funktioner, bland annat förvaltningen av sjuk- och begravningskassor och utfärdandet av gesällbrev.¹³³

Fullständig näringsfrihet infördes först 1864, då kravet på gesäll- och mästarprov upphävdes och skråväsendet avvecklades efter att ha funnits i Sverige i omkring 500 år.¹³⁴ Denna förordning innebar bland annat att de på många håll nybildade fabriks- och hantverksföreningarna ersattes av industri- och hantverksföreningar. Många av dessa existerar än idag. Utbildningssystemet som förordades av skråväsendet med lärotid, gesällprov och mästarprov har dock levt kvar inom många hantverksföreningar, vilket man kan förmoda haft mycket stor betydelse vid "förmedlandet av äldre yrkestraditioner och hantverksskicklighet till vår tid".¹³⁵

Vid 1830-talet kan man märka en tilltagande ökning av etablering av färgerier, vilket till en del kan förklaras av att den gamla hemfärgningen var bortdöende och yrkesfärgarna därigenom fick ökad systerställning. År 1831 fanns 258 färgerier, vilka praktiskt taget alla var belägna i städerna. Ett maximum av 479 färgerier uppnåddes 1861 i landet och den stora ökningen berodde på näringsfrihetens införande. I slutet av 1870-talet fanns 340 färgerier i drift. En klar överetablering av färgerier skedde och konkurrensen från industrin blev märkbar vilket fick som konsekvens att många färgerier lade ner sin drift. Samtidigt ändrades även förutsättningarna för själva färgandet i och med övergången från växtfärgning till syntetfärgning.¹³⁶

Färgeristatistik för åren 1859—79 samt för spridda år 1831—55.

År	Antal färgerier		Antal arbetare	Tillverkningsvärde eller förlön i kr.
	in summa	därav på landet		
1831	258		766	635.976
1834	280		823	599.367
1841	334		997	714.273
1844	336		1024	689.875
1845	332		1018	699.460
1855	449		1741	1.315.021
1859	453		1680	1.324.007
1860	464		1723	1.587.171
1861	479		1753	1.629.483
1862	470		1620	1.272.066
1863	433		992	1.214.747
1864	425			1.178.500
1865	412	215	944	1.241.400
1866	405	220	968	1.194.053
1867	402	214	985	1.269.624
1868	381	207	971	1.348.198
1869	390	219	990	1.279.269
1870	376	210	1045	1.312.500
1871	386	223	1159	1.760.925
1872	371	211	1223	2.296.689
1873	364	207	1233	2.612.859
1874	363	209	1355	3.160.160
1875	348	203	1454	2.805.667
1876	358	215	1409	2.595.913
1877	346	206	1294	2.263.506
1878	340	208	1154	2.208.680
1879	340	205	1144	1.950.694

(Sahlin, 1928, sid 10)

¹³² Hantverk i Sverige, 1996, sid 20f

¹³³ Parr, 1939, sid 18

¹³⁴ Hantverk i Sverige, 1996, sid 20f

¹³⁵ Parr, 1939, sid 20

¹³⁶ Sahlin, 1928, sid 9f

2.4.1.4 Hantverket på landsbygden

Bonde och hantverkare

*Ifall man vill hantverkets män beskriva
så får man ävenså till bonden gå
De till varandra ganska intimt stå
som två schackpjäser uppå samma skiva*

*När bonden skördat, mjölkat sina kor
hantverkaren får då mjölken, smöret köpa
Så tjänst och återtjänst i cirkel löpa
och var och en blir nöjd var han bor¹³⁷*

Fram till näringsfrihetens införande var det enda hantverk som tolererades på landsbygden i form av hemslöjd. Genom skråväsendet kom hantverket att vara förbehållet städerna men vid slutet av 1600-talet bestämdes att varje socken hade rätt att anlita de yrkeshantverkarens kunnande och produkter som behövdes för det dagliga livet, såsom skräddare, skomakare och smeder, de s k "gärningsmännen".¹³⁸

I praktiken hade dock myndigheterna accepterat att folk arbetade som lanthantverkare även om de ej var antagna som sockenhantverkare av sockenstämman. Under 1600- och 1700-talen var de svenska herrgårdarna och bruken de platser på landsbygden där man säkrast kunde finna specialiserade hantverkare. De specialiserade hantverkarna var ofta vandringshantverkare och bodde i regel några dagar i gård efter gård och utförde sitt arbete mot betalning i kost, logi och reda pengar. Råmaterialet höll kunden med. Dessa hantverkare var ofta ogifta och saknade eget hushåll.¹³⁹ På grund av de stora avstånden i Sverige torde lanthantverket ha varit mycket viktigt för gemene man. Det var främst bondesamhället som efterfrågade varor och tjänster.¹⁴⁰ Vid 1800-talets mitt var drygt 90% av befolkningen bosatt på landsbygden.¹⁴¹

Det är emellertid omöjligt att fastställa gränsen mellan "hemslöjd" och yrkesmässigt hantverk samt proportionerna mellan lant- och stadshantverk på grund av att det statistiska underlaget saknas.¹⁴² De uppgifter om antalet hantverkare som finns är ofta missvisande, eftersom många personer som i praktiken försörjde sig som hantverkare kom att stå som torpare, bönder eller backstugesittare i längderna.¹⁴³

Den färgning av garner och tyger som bedrevs på landsbygden före näringsfrihetens införande torde mestadels ha skett i hemmet för privat bruk. Konsten att växtfärga gick ofta muntligen i arv från mor till dotter, varför det finns mycket få recept nedskrivna.¹⁴⁴ Det är dock troligt att en viss specialisering kunde växa fram i och med att någon "gumma" lyckades bättre än andra med sin färgning och därigenom gärna anlätades av de andra i socknen.

Erikanders-mor i Ovansjö socken har berättat hur man enkelt färgade med färglav (sten- och vitmossa) när man bara ville ha litet garn att randa med till täcken eller klänningsvävar. Man blötte ur och tvättade ullen varefter den varvades ner med sön-

¹³⁷ Första och sista verserna av totalt 28 verser skrivna av organisten och hembygdsforskaren O D Lindvall (f 1849) med anledning av Ockelbo Hantverksförenings 10-års jubileum, Pålsgården 1973, sid 21

¹³⁸ Hantverk i Sverige, 1996, sid 28

¹³⁹ a.a., sid 28-29

¹⁴⁰ Parr, 1984, sid 2

¹⁴¹ Hellspång, 1994, sid 54

¹⁴² Parr, 1984, sid 2

¹⁴³ Hantverk i Sverige, 1996, sid 29

¹⁴⁴ Alström, 1978, sid 2

dersmulad färglav i en gryta med kallt vatten. Det skulle vara lav underst och överst. Efter man bakat sattes grytan in i bakugnen med lock på. Den skulle stå varmt i minst två till tre dygn. Ju mer lav man hade och ju längre ullén fick stå i värmen desto mörkare garn blev det. När man fått färgen så mörk man ville, sköljde man ren ullén och lät den torka. Andra växter som man färgat med av gammalt var hundloka, mjölon, pors, ljung, dagdkåpa och allehanda löv. Krapp och koschenill och indigo köptes för dyra pengar.¹⁴⁵

En speciell form av hemfärgning, som var tämligen utbredd på landsbygden, var blåfärgningen med indigo och urin. Till färggrytan, "den otäcka grytan" måste var och en i familjen ge sitt bidrag när husmor skulle färga. Helst skulle dock urinet komma från "mansfolk" och allra helst från de som drack starka drycker.¹⁴⁶ Blåfärgningen med indigo och urin, pottblått, användes ofta till färgning av lingarn till förlåter, kuddvar, slogjackor och sommarförkläden.¹⁴⁷

Svartfärgningen av kyrkplaggen var inte alltid så skickligt utförd. En gumma på Åsen i Ovensjö socken tog emot sådana kläder som hade blivit lite blacka och strök på svart färg. Hos henne kunde man se långa rader av sådana plagg, som hon "målat", hängande ute på tork. Bresilja var en gammalmodig hemfärg för färgning av svart.

När anilinfärgerna började komma i handeln på 1860-talet började man använda de granna "påsfärgerna". Man beundrade dessa starka färgnyanser som man tidigare själv inte hade kunnat åstadkomma med växtfärgning. Från påsfärgerna erhöill man inte lika hållbar infärgning, varför man för vissa plagg fortsatte att färga med växter eller lämnade bort garnet till skickliga färgare.¹⁴⁸

I och med näringsfrihetens införande kom många att börja bedriva hantverksverksamhet. Ett stort antal färgerier kom att starta på landsbygden. Av de 412 färgerier som fanns i landet 1865 var inte mindre än 215 belägna på landsbygden.¹⁴⁹ Där hemslojden blomstrade visade färgerierna ett uppsving ty färgarens bästa kunder var bondhustrurna som själva spann sitt garn och vävde sin vadmal. Men även om vadmalen inte skulle färgas sändes den ändå ofta till färgaren för stampning, valkning och pressning. Ordet "stamp" kom av att man förr stampade vadmalen med fötterna i en tunna eller balja. "Valkning" sammanhänger med "walk", det engelska ordet för gå.¹⁵⁰

En snickare, guldsmed eller skomakare kunde hyra in sig i en lokal var som helst och efter några timmars installation bedriva sitt hantverk. För färgaren var det betydligt svårare då utrustningen var både komplicerad och dyrbar och färgstoffer och andra kemikalier inte alltid kunde eftersändas från närmaste stad utan måste införskaffas från Stockholm eller någon annan av de större städerna. Han måste med omsorg välja sin plats och närheten till ett bra vatten var en nödvändighet. En hel anläggning måste upprättas, vilket fordrade kapitalresurser. Hade man en gång anlagt ett färgeri var det ej lätt att flytta, på grund av kraven på speciell inredning. Det kunde skifta ägare och exempel finns där ett nedläggande av driften ägt rum först sedan två å tre ägare efter varandra blivit ruinerade.¹⁵¹

¹⁴⁵ Hedlund, 1981, sid 93f

¹⁴⁶ Nielsen, 1980, sid 10

¹⁴⁷ Hedlund, 1981, sid 94

¹⁴⁸ Hedlund, 1981, sid 94f

¹⁴⁹ Sahlin, 1928, sid 85

¹⁵⁰ Kulör i Träff, 1939, sid 64

¹⁵¹ Sahlin, 1928, sid 15f

PRISKURANT

FRÅN

F. AHLGRENS TEKNISKA FABRIK

GEFLE.

Fabriksmärke.

Rikstelefon 252.

KUNSGÅRD 1893.
BRÖDERNA ROSENLOFS ACCIDENSTRYCKERI.

Hemfärgningsfärger

i påsar à 25 öre, färgande c:a 1/2 kilo.

N:o 1. Rubinrött.	N:o 15. Cardinalrött.
» 2. Kaffebrunt.	» 16. Violettt rödaktigt.
» 3. Skarlakansrött.	» 17. Orange.
» 3 a. Konsjonellrött.	» 18. Ponceaurött.
» 4. Svart.	» 19. Mörkrött.
» 5. Kinesiskt blått.	» 20. Mörkbrunt.
» 6. Modebrunt.	» 21. Mörkblått.
» 7. Marinblått.	» 22. Kinesiskt grönt.
» 8. Mörkgrått.	» 23. Bordeauxrött.
» 9. Violettt blåaktigt.	» 24. Ljusgrönt.
» 10. Patentgrönt.	» 25. Mörkgrönt.
» 11. Kornblått.	» 26. Ljusgrått.
» 12. Havannabrunt.	» 27. Olivgrönt.
» 13. Turk. rött.	» 29. Kejsarblått.
» 14. Gult.	» 30. Violblått.

Vid requisition behöfver endast nr uppgifvas.

Färgerna äro utmärkta till färgning af ylle, siden, bomull, linne, gräs, mossor m. m.

Största välsorteradt lager i Gefle.

N:o	Aniliner.	Pr kg.	Nettopris.
	<i>Röda.</i>		
112	Fuchsin extra stora krist.	16	50
113	» stora krist. dubb. raff.	15	—
114	» små » » » »	12	—
115	» N:o 75	11	50
116	» F	8	—
117	Cerise G	9	—
118	» R	9	—
119	Marron	6	—
120	Ponceau R	7	50
121	» RR	5	40
122	» 3R	6	60
123	» 4R	10	—
124	» 5R	12	—
125	» 6R	8	—
126	Bordeaux R	7	—
127	» B	10	—
128	Echthroth	6	—
129	Brillantscharlach G	7	40
130	» R	7	40
131	» 2R	7	50
132	» 3R	7	80
133	Victoria Scharlach G	5	40
134	» R	5	30
135	» RR	5	50
136	» 3R	6	—
137	» 4R	8	—
138	Tuchroth	12	—
139	Congo	10	—

	<i>Blå.</i>		<i>Violetta.</i>
140	Alkali Violet.	164	Primula R
141	Alkaliblau R.	165	» B
142	» 1 ..	166	Methylviolet 5R
143	» 2 ..	167	» 4R
144	» 3 ..	168	» 3R
145	» 4 ..	169	» 2R
146	» 5 ..	170	» R
147	» 6 ..	171	» B
148	Wasserblau TB	172	» BB
149	Blau N:o 0	173	» 3B
150	Opalblau	174	» 4B
151	Marineblau	175	» 5B
152	Brillantblau	176	Dahlia R
153	Chinablau R	177	» B
154	» 1	178	» BB
155	» 2	179	» 3B
156	Methylblau	180	» 4B
157	Echtblau	181	» 5B
	<i>Gröna.</i>	182	» 6B
158	Brillantgrün Kryst.		<i>Gula.</i>
159	» pulver	183	Orange N:o 4
160	Malachitgrün Kryst.	184	» » 2
161	» pulver	185	» » 1
162	» »	186	» RR
163	» »	187	» R
		188	» G
		189	» O
		190	» C
		191	Naphtolgelb
		192	Victoriagelb
		193	Azogelb

Priskurant: Centralarkivet, Gävle

Bruna.

194	Echtbraun
195	Azobraun
196	Braun A.
197	Vesuvium

2.4.2 Yrkets status i tid, rum och social miljö

Förmågan att överföra växternas färger till garn och tyger fick färgaren att framstå i en nästan mystisk dager. Färgaren var en ansedd yrkesman med hög status.¹⁵² Det var inte vem som helst förunnat att kunna bli en god färgare även om man fått aldrig så god utbildning - det fordrades framför allt fallenhet, läggning och ett gott färgsinne.¹⁵³ Mäster kunde jämställa sig med en konstnär, som genom egen personlig skicklighet och smak visade sig motsvara allmänhetens krav på en yrkesman, vilken fått på sin lott att med naturens hjälpmedel framlocka önskade färgnyanser på bruks- och prydnadstextilier.¹⁵⁴

Man kan utgå ifrån att de personer som känt till färgkonsten redan i förhistorisk tid väckt beundran och erhållit en speciell status i sitt samhälle, speciellt de personer som kände till den komplicerade konsten att infärga de åtråvärda röda och blåa "färgerna för gudar och konungar".

"Färgaren var på min fars tid
hantverkare, uppfinnare och artist.
Färgeriet var en trollkammare, i vilken det sjaskiga klädet,
det urblekta tyget och det grå surmulna garnet
fick färg och lyster"¹⁵⁵

Det är kanske enbart under en period i historien som färgarens kunskaper har mötts med misstro och inte med respekt. Grekerna i antikens Sparta var av den uppfattningen att färgning av textila material var att "bedraga naturen". Det grekiska ordet "dolon" betyder både att färga och bedraga och de utvisade följaktligen de första färgarna ur sin stad. Spartanerna klädde sig i textilier av ofärgad ull eller lin. Efterhand övergav man detta stränga synsätt på färgade varor och lät till och med krigsmakten använda rödfärgade dräkter.¹⁵⁶

*På vägen så trägen igenom rök och damm
gesällen, gesällen, gesällen vandrar fram,
men när han kommer till en stuga
bönderna stå i rad och buga
blott man är en färgargesäll.*

*Baroner, patroner, som uppå herrgård'n bor
och prästen, förresten, som eljest är så stor,
de kröka ryggen uti vinkel
och ta fram sin bästa finkel,
om man är en färgargesäll
ja, om man är en färgargesäll*¹⁵⁷

*... men vart tog de vägen: Vagnmakarn...färgarn..., som tillverkade något med händerna - det där bofasta idoga folket, som älskade arbetet för dess egen skull, fastän det merendels gav ringa vinst; fusk och humbug var en skam.*¹⁵⁸

Färgaren var stolt över sitt yrke och mån om att hålla en del av sina kunskaper lite hemliga, vilket man kan se på det sätt som gamla tiders färgare skrev sina recept

¹⁵² Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

¹⁵³ Kulör i Träff, sid 25

¹⁵⁴ Färgargården i Norrköping, 1939, kat, sid 1

¹⁵⁵ Herdin, 1977, sid 8

¹⁵⁶ Sandberg, 1994, sid 22.

¹⁵⁷ Kulör i Träff, sid 40

¹⁵⁸ Pålsgården, 1979, sid 11

med förkortningar och koder, vilket bottnade i en strävan att försvåra för obehöriga att använda sig av kunskaperna. Till sådana obehöriga räknades de mindre yrkeskunniga "klåparna" inom yrket. Därtill räknades även de hemfärgande husmödrarna, vilkas benägenhet att fuska i färgarens yrke sågs med mycket oblida ögon, speciellt av alla äldre färgare och de gamla gesällerna. Med sitt förfinade färgsinne såg de på långt håll om ett garn eller ett tyg var "kärinfärgat". Om man hade tagit emot ett sådant gods till omfärgning måste mycket stolthet övervinnas för att man skulle befatta sig med det.¹⁵⁹

2.4.3 Färgeriverksamhetens utveckling under 1900-tal

Landsbygdens hantverksfärgerier var beroende av hemslöjden och när allmogen upphörde med ullspinning och vävning i hemmen blev färgerierna utan färggods. Vid sekelskiftet hade den hantverksmässiga färgningen i stort sett upphört. Industrialiserade fabriksfärgerier och storfärgerier tog vid och färgaryrket fick en ny inriktning.¹⁶⁰ "Trasfärgningen", dvs omfärgningen av plagg, blev redan på 1870-talet en faktor att räkna med för landsortens färgerier. Denna utveckling kom att fortsätta och vid 1920-talets slut utgjorde färgeriernas huvudsakliga sysselsättning renovering av gamla kläder (bensintvättning, omfärgning och pressning).¹⁶¹ De flesta kvarvarande färgerier omvandlades således till kemiska tvättanstalter och färgandet blev snarast ett komplement till den hanteringen.¹⁶²

"Färgare

Det ökade välståndet och den stigande hygienen ha gjort att den kemiska tvätt- och färgeribranschen haft att uppvisa en ständig utveckling de sista 25 åren. Förr användes hemvävda tyger i kläderna och dessa tvättades sällan. Kläderna av fabrikstyg sändas däremot till kemisk tvättning och fläckuttagning.

Den kemiska tvätten har sin största säsong på våren. Färgningen har sin största säsong på hösten, då man låter färga om en del ljusa kläder. De snabbt växlande moddefärgerna ge också sysselsättning för omfärgning. Slutligen kan nämnas, att svartfärgning av kläder vid dödsfall är en stor artikel.

Yrket har utvecklats och blivit mindre ansträngande för personalen genom tillkomsten av den kemiska besintvättmaskinen och centrifugalmaskinen. Färgningen sker fortfarande i stora kopparpannor, i vilka kläderna doppas i färgbadet med hjälp av långa käppar. De många klädespersedlarna av skiftande storlek skulle i detta fall slitas sönder av en maskin. Likaså sker strykningen för hand.

*År 1907 fanns i Gefle en firma, som sysselsatte 5 arbetare. Sedermera ha tillkommit ytterligare tre firmor, och nu sysselsätts ett 30-tal arbetare.*¹⁶³

Under de svåra depressionsåren på 1930-talet hade folk inte råd att köpa helgdagskläder, men att färga om gamla plagg gick ju bra. Anders Herdin, färgarson från Falun, som vistats som lärling under längre perioder i Tyskland på 1920-30 talen startade en hårdlansering av "Härvans påsfärger". En utstuderad marknadsföring, tävlingar och reklamjippon gjorde att färgerna fick en enorm spridning och medförde ett uppsving för hemfärgningen med färdiga påsfärger. "Vardagskläder blir helgdagskläder" var en slogan som gick hem hos husmödrarna.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Sahlin, 1928, sid 186f

¹⁶⁰ Cedenhag, 1982, sid 6

¹⁶¹ Sahlin, 1928, sid 100.

¹⁶² Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

¹⁶³ Gefle hantverksförenings Minnesskrift, 175-års jubileum, 1932, sid 26

¹⁶⁴ Herdin, 1977, sid 19ff

Under sent 1930-tal och under 1940-talet torde den industriella färgeriverksamheten ha varit mycket blygsam då kris- och krigstiderna måste ha medfört att det var praktiskt taget omöjligt att få tag på importerade färgstoffer.

Under efterkrigstidens 1950-tal kom omfärgningen att bli en stor marknad och ända fram till slutet av 1960-talet och början av 1970-talet kunde man lämna in kläder för omfärgning hos kemtvätterier. En förutsättning för ett gott resultat var att materialet var av ren ull eller bomull. Ullkappor och manchesterkavajer var det vanligt att man färgade om, mestadels till svart, brunt eller mörkblått, med mycket gott resultat. Någon blekning av plagg för omfärgning i andra kulörer, vilket visserligen vore möjligt, förekom inte här i trakten. Omfärgningen skickades till ett färgeri i Småland och utfördes alltså inte på plats. Kostnaden för att kemtvätta en kavaj 1965 var 5 kr. För att få en kavaj eller kappa omfärgad fick man betala hela 30 kr. Den höga kostnaden för omfärgning kunde ha bidragit till att den verksamheten gick tillbaka. Den största orsaken till att man upphörde att färga för allmänheten var dock att textilier med inblandning av syntetmaterial började komma på marknaden. Syntetmaterialet tog åt sig färgen sämre och omfärgningen blev därigenom ofta misslyckad. Man kunde aldrig i förväg garantera ett fullgott arbete.¹⁶⁵

Idag förekommer ånyo sedan 1989 färgeriverksamhet i Ockelbo, dock av det modernare slaget. På "Tvätteriet Ockelbo" ombesörjer man omfärgning av textilier som användes inom sjukvården för Landstingets räkning. Man färgar lakan, frotté, personal- och patientkläder i stora tvättmaskiner som kan färga 40 kg till 125 kg. Färgen är i flytande form och blandas i färgeriet till önskad kulör med tillsats av salt. Man tar åt sig ytterst lite omfärgning från allmänheten, eftersom det då ofta gäller så små partier att det inte lönar sig.¹⁶⁶

Kommersiellt bedrivs färgeriverksamhet idag huvudsakligen i särskilda avdelningar inom textilindustrin och ej som fristående hantverk. Av det totala textilindustrier som omnämnes i 1996-års Företagskatalog, vilka har färgeriverksamhet, bedriver fyra även tryckeriverksamhet. Inom Habo Plaggfärgeri AB i Jönköping färgar man färdiga plagg i stora maskiner som tar 200 kg färggods åt gången. Färgningen tar mellan 2-3 timmar och upp till 8-9 tim beroende på färgnyans och tygkvalitet. Här används färgpigment i pulverform som blandas med andra lämpliga kemikalier, olika för bomull, ull och konstfibermaterial. Allt färgpigment importeras från Tyskland och Schweiz och det är uteslutande syntetiska färger. Plaggen säljs sedan vidare till olika detaljister och affärskedjor. Den utbildning man idag får till färgmästare är genom "deltagande observation och inläring". "Färgmästare" kan man titulera sig när man behärskar hela färgeriproceduren inom respektive företag.¹⁶⁷

Möjligheten att själv färga hemma "i takt med tiden", det vill säga att i affären inköpa industriellt färdigblandat färgpulver, hålla det i tvättmaskinen och ta upp fräscha "nya" plagg efter en timme, utnyttjas idag av många. Utbudet av färgnyanser är stort. Ett mer komplicerat sätt att färga för hand kan ske med batikfärger, som även fordrar tillsats av andra kemikalier och ett färgbud med viss temperatur och en total övervakning av själva färgprocessen. Här har man själv möjlighet att blanda till exakt de nyanser man själv vill.

¹⁶⁵ Tvätterier i Gävle och Sandviken, personalintervjuer per tel 15 jan 1997

¹⁶⁶ Tvätteriet Ockelbo, personalintervju per tel 15 jan 1997

¹⁶⁷ Tel intervju med färgmästare på Habo Plaggfärgeri AB 16 jan 1997

Den del av färgerikonsten som idag i vårt land känns levande är kanske främst den växtfärgning som enskilda personer, ofta efter inläring på olika kurser, bedriver i egen regi i hemmet eller i olika föreningars regi. Man lär av gamla recept som publicerats i tidningar och böcker och man är öppen för att själv testa olika löv, rötter, svampar, lavar mm. Att återigen få vetskap om en kunskap som långt bak i forntiden var en kännedom för envar kan kännas meningsfullt.

Att växtfärgningskunskapen i dagens samhälle hålls levande måste anses som viktigt och betydelsefullt, även om kunskapen inhämtats i nutid och inte genom inlärd tradition från generation till generation. Kunskapen förs även vidare på många håll till den uppväxande generationen genom att man på många daghem, i skolor och inom fritidsverksamhet växtfärgar. Alster framställda av växtfärgade garner som erbjuds i affärer, på mässor och marknader anses som exklusiva och väcker alltid beundran - de talar till oss på ett speciellt sätt - kanske på grund av de milda nyanser i totalt olika färgskalor som ändå fint stämmer ihop och kanske även på grund av vetskapen om att de färgats "för hand".

2.4.3.1 Färgaregården i Norrköping

I och med att Carl Sahlin år 1928 utgav "Ett skånskt Färgeri vid början av 1870-talet", vilken bok ger den ingående, intressanta och genomgripande dokumentationen av ett färgeri, det Sahlinska färgeriet i Vollsjö som drevs av hans far väcktes tankarna på att inrätta ett färgerimuseum i Sverige.

På förslag från Färgeritekniska Riksförbundet beslöts att inrätta ett färgeritekniskt museum (1928-1929) invid Motala Ström i Norrköping, som rent historiskt kunde ses som landets ledande textiltillverkningsstad med många färgareintressen. Under en tioårsperiod företogs otaliga resor runt om i landet, och ett ansevärt material insamlades, varav en del kom från ännu i bruk varande färgerier. Många av inventarierna och redskapen erhöles som gåvor men många åtråvärda redskap fick inköpas. Målet var att visa hur en färgare levde och arbetade i en genuin hantverksmiljö på landsbygden vid mitten av 1800-talet. C.W. Arnbergs färgeri i Holsåker i Dalarna, en gammal vattenhjulstamp från Österfors i Gagnef samt ett presshus med en gammal stockpress införskaffades och flyttades till museets område vid Motala Ström. För att göra anläggningen komplett hitflyttades även andra tidstypiska byggnader såsom bostadshus, gårdslänga med stall samt butikshus från andra delar av landet.¹⁶⁸ En minnesskrift "Kulör i Träff" utgavs i samband med invigningen av Färgaregården den 20 maj 1939.

Efter en rundvandring i denna miljö idag, där den kompletta färgeriverksamheten visas på ett så åskådligt sätt, kan man förundras över och beundra den företagsamhet och framsynthet som resulterat i en så komplett dokumentation av färgerihantverket, vilken genomsyras av den respekt man sett på hantverket och dess utövare. Ett stort värde ligger i att dokumentationen genomförts av personer som var väl insatta i hantverkets alla hemligheter och att den skedde under en tid när hantverket på vissa orter i landet fortfarande bedrevs aktivt, och på en del ställen till och med på samma sätt som i slutet på 1800-talet.

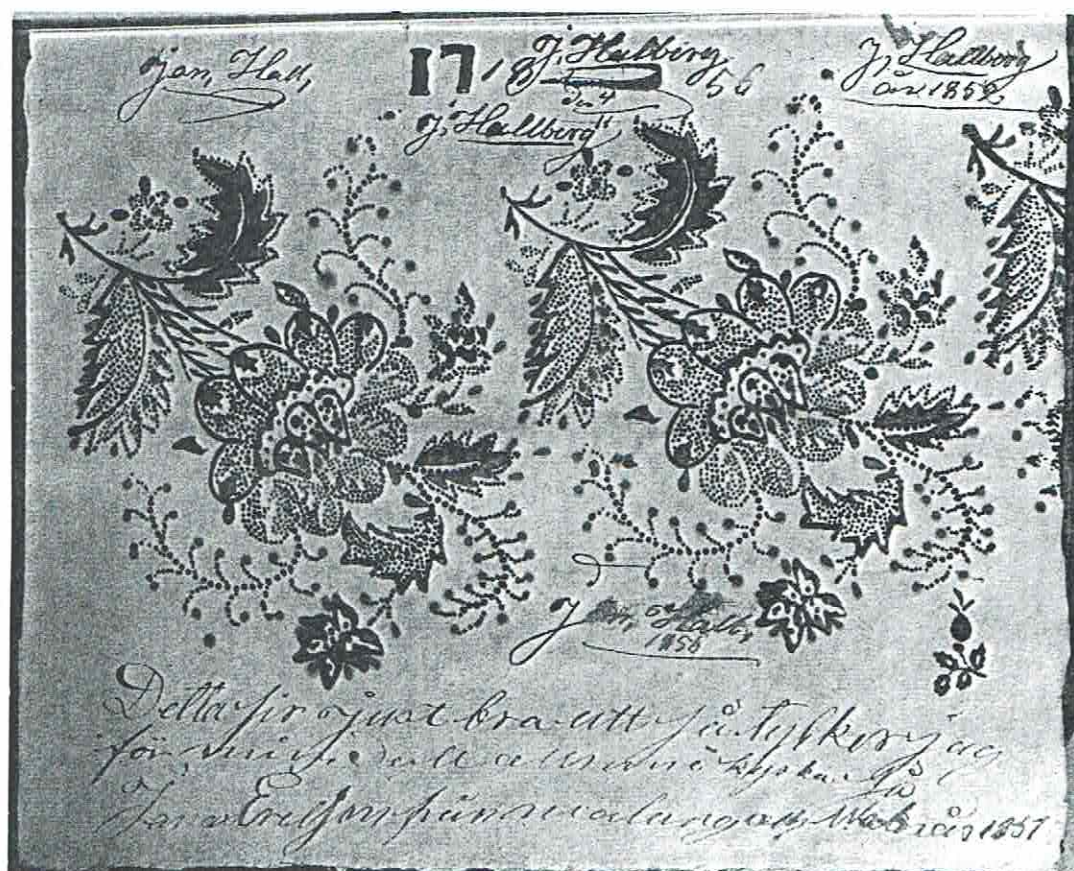
¹⁶⁸ Träff, sid 9ff.

2.5. Gudmunds Jonas Ersson - Jonas Hallberg

2.5.1 Personhistorik

Gudmunds Erik Olssons son Jonas, född 5 juni 1835, kyrkskrevs 1850 i Ockelbo¹⁶⁹ och arbetade som färgaregesäll hos C. G. Lundborgs färgeri invid Sundsbron vid Bysjöns strand.¹⁷⁰ Man kan förmoda att Jonas redan som barn vid ett flertal tillfällen under 1840-talet vistats periodvis i Ockelbo och hjälpt till i faderns skinnargränd som blötpojke. Den långa vägen mellan Malung och Ockelbo hade han säkert gått många gånger.

Någon gång under mitten av 1850-talet tog Jonas sig namnet Hallberg. På handskrivna sidor i den hos Hembygdsföreningen i Ockelbo bevarade mönsterboken finns anteckningar att så kan ha skett någon gång under början av 1850-talet. I hantverkarkretsar var brukligt att byta bort "son"-namnet till ett mer "hantverksklingande" namn som en statusmarkering när man övergått från lärling till gesäll.¹⁷¹

Sida ur Hallbergs mönsterbok. Tillhör Ockelbo Hembygdsförening. Foto: Kurt Johansson

¹⁶⁹ Svensk Arkivinformation, 1995

¹⁷⁰ Ockelbo Kommunarkiv

¹⁷¹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 31

**Släkthistorik över familjen Hallberg,
SVAR-Svensk Arkivinformation, Ramsele**

JONAS ERIKSSON HALLBERG (Namnet Hallberg taget)

Född 1835 5/6 i Vallerås, Malung socken, son till bonden Erik Olsson och hans hustru Kerstin Jonsdotter.

Gift 1862 6/7 i Ockelbo med JOHANNA KRISTINA HEMGREN, född 1843 16/1 i Gävle, dotter till åkaren Per Hemgren och hans hustru Anna Helena Lönnberg.

Jonas Hallberg flyttade redan 1850 till Ockelbo som färgaregesäll. Betecknas åren 1865 till c:a 1890 som färgare. Efter flyttningen till Säbyggeby kallas han sågarbetare. (Se fotostatkopia.Obs! Hustruns födelsedatum felskrivet där)

Jonas Hallberg avled 1916 30/12 i Säbyggeby av "ålderdoms-avtyning" och hans hustru 1923 8/12 av "ålderdom".

Barn:

- 1.Ernst Viktor, född 1863 3/5, död 1866 11/1
- 2.Erik Gustaf, född 1864 15/12.
Gift 1892 18/9 med bondedottern Carin Olsson från Säbyggeby, född 1853. Barn: Ernst Gustaf född 1893 4/7 i Ockelbo. Familjen utflyttad till Hamrånge 1894, där fadern var maskinist vid Norrsundets sågverk. Hustrun avled 1899. Erik Gustav flyttade 1918 tillbaka till Säbyggeby där han tydligen övertog faderns gård. Modern lever då kvar som änka.
- 3.Rickard Ernst Viktor, född 1867 17/3, död 1884 29/5 i Gävle.
- 4.Alida Anna Kristina, född 1869 5/2.
Gift 1891 9/10 med fiskaren Anders Emanuel Åkerblom från Hamrånge, född 1865. Barn: Gustaf Emanuel f.1893 6/3, Selma Kristina f.1894 4/11, Anders Hjalmar f.1896 28/8. Familjen bosatt i byn Axmar i Hamrånge.
- 5.Karl Magnus Fabian, född 1871 19/8.
Utflyttad 1891 till Karlskronas Amiralitetsförsamling, tjänst vid Kungliga Flottan värvade sjömanskorps.
- 6.Adeladie Matilda, född 1874 9/3.
Gift 1898 26/12 med arbetaren Johan Erik Sandström från Hille församling, född 1871.
- 7.Alma Gustava Adolfina, född 1875 6/11.
Dövstum, boende hos föräldrarna. Ogift 1910.
- 8.Ottilia Katarina, född 1877 2/8, död 1884 15/1 i charlakansfeber.
- 9.Anton Fredrik, född 1880 17/10. Sjöman.
Död 1899 26/4. "Under sjöresa från Freemantle till London med svenska fregattskeppet Lady Lina, ådragit sig skador genom fall från riggen å fartyget".
- 10.Agnes Fredrika Viktoria, född 1883 30/6.
Ogift 1910. Boende hos föräldrarna.

Familjen Hallberg i Ockelbo i början av 1900-talet. Privat foto.

2.5.2 Färgaren Jonas Hallberg

Lundborg finns i uppbördslängderna antecknad som färgare till och med år 1873 och Hallberg står då som färgaregesäll åren fram till och med 1865.¹⁷² Eftersom Jonas redan vid 15 års ålder står antecknad som gesäll kan han åren innan ha gått i lära någon annanstans, kanske i Falun. Lundborg kom även han från Falun och möjlighet finns att de redan där kan ha lärt känna varandra. I det från Malung närliggande Falun fanns 1847 följande färgerier: U W Arnbergs, C F Ekholms, Carl Fogelmarks, P J B Göthes, A J Petterssons, A Sjögrens och O P Wimanssons.¹⁷³

År 1874 kan anses som det år som Hallberg övertog färgeriet, eftersom han då skrivs som färgare i Ockelbo sockens fyrktals- och uppbördslängder och Lundborg inte finns uppförd. Hallberg står som färgare vid Sundsbro färgeri fram till 1879.

Under åren 1866-1870, finns han inte upptagen i längderna¹⁷⁴, vilket kan tyda på att han periodvis vistats på annat håll. Det ligger nära till hands att tro att han då uppehållit sig i Rengsjö i Hälsingland. Två av hans barn är födda i Rengsjö, år 1864 och 1871¹⁷⁵ och Hallbergs bror skrev sig 1865 i Rengsjö.¹⁷⁶ Vid den här tiden fanns ett färgeri i Rengsjö, Lötens färgeri, vilket var beläget i Utby i Rengsjö socken. I Rengsjö hembygdsförenings ägo finns avskrifter av ett auktionsprotokoll hållet "i Färgeriet 19 oktober 1870". Av anteckningar förda av föreningen omnämnes färgaren ömsom som Hallberg och ömsom som Hallgren.¹⁷⁷ En möjlighet finns att det var Jonas Hallberg som drev färgeriet vid tiden för konkursen, vilket vi inte har haft möjlighet att närmare efterforska.

¹⁷² Ockelbo Kommunarkiv

¹⁷³ Östberg, 1973, sid 78

¹⁷⁴ Ockelbo Kommunarkiv

¹⁷⁵ Svensk Arkivinformaton, 1995

¹⁷⁶ Malung, 4, 1977, sid 61

¹⁷⁷ Anteckn av John Wästman, Rengsjö Hembygdsfören

Som ett bevis på att han har vistats i Rengsjö kan man se av nedanstående upprop, som finns kvar i släktens ägo, varav framgår att han var anträffbar i Utby, dvs samma by där färgeriet låg. Visserligen finns den möjligheten att han enbart företagit en resa dit för att insamla färggods. Att man gjorde "godsresor" runt om i socknen var ju vanligt och kanske utsträckte man även resorna att omfatta orter längre bort, där någon annan färgare inte hade verksamhet. Då annonsen inte är daterad kan färggodsmötet ha utlysts under en tid då Lötens färgeri inte längre var i drift, alltså efter år 1884, då färgeriet hade satts i konkurs och Lötens Handels AB hade öppnat handelsrörelse i f d färgeriet.¹⁷⁸

Foto: Kurt Johansson

2.5.3 Godtemplaren Jonas Hallberg

Fyra år efter stiftandet av den första godtemplarlogen i Sverige bildades Logen nr 685 Ockelbo Framtid i Ockelbo den 15 juli 1883.¹⁷⁹ Familjen Hallberg kom att bli mycket aktiv inom logen och i dess matrikel vid starten 1883 står Jonas som medlem nr 1, sonen Gustaf som nr 4 och frun Johanna som nr 5. Hallberg var oftast närvarande vid de täta möten som logen höll varje vecka och han figurerade ofta som styrelsefunktionär med olika uppdrag.¹⁸⁰

I Ockelbo som på många andra platser mötte banbrytarna hårt motstånd, men detta sporrade dem att fortsätta sitt arbete. Även i byarna runt om i Ockelbo bildades loger. "Efter några års träget men föga framgångsrikt arbete beslöts att anskaffa en uppsättning mässingsinstrument för att därmed sätta mera liv i rörelsen"

När logen började sin verksamhet förlades mötena till hemmen. Men allt eftersom arbetet fortskred och allt flera sökte inträde i logen blev kraven på en egen möteslokal större. 1886 togs första steget för skapandet av en egen ordenslokal, vilken uppfördes under början av 1890-talet.¹⁸¹

¹⁷⁸ Avskrift av protokoll 27 dec 1883, Rengsjö Handels AB, Rengsjö Hembygdsfören

¹⁷⁹ Pålsgården 1959 sid 27

¹⁸⁰ Ockelbo Framtids protokoll, 1883-1917

¹⁸¹ Pålsgården 1959 sid 27

Pl. 17

Ordenshuset i Ockelbo

Logen Ockelbo Framtid nr 685 utanför Godtemplarlokalen i Ockelbo,
Hallberg med fru längst till vänster med protokolls-boken under armen.

Bild ur "Tjugofemårsberättelse öfver Goodtemplarordens Värksamhet inom Gestriklands Distrikt, Gefle 1906

N:o

1

Namn	Yrke	Bostad	Född	Infagen som ny medlem	Infagen på klareringskort		Nr i medlemsjournalen	Erhållit graderna			
					datum	från logen		2:dra	D.-L.	St.-L.	L. S.-L.
Jonas Hallberg	Färgare	Fälbyggeby	5-6 1835		4-11 1883	✓		12-3 1884	14-6 1884	6-12 1885	
Berhörd står lojens diplom den 10 ^{de} okt 1908 Samt uppräktades med en gruva från logen (25 kr)											

Logens protokollsböcker visar prov på att Hallberg varit mycket aktiv, omtyckt och rönt uppskattning.

4 okt 1900, § 10:

"... och en familjefäst blef det mer än af det vanliga slaget, det var tillika ett jubileum ty det är i dag jemt 17 år sedan vår värderade broder Hallberg ingick i logen, och han har under denna tid i 33 kvartal oafbrutit med en plikttrohet och noggrannhet som få tjänstgjort som Uppbördsman. Logen tyktes också till någon del ha uppskattat broder Hallbergs förstjenster ty L D broder Westin begärde nu ordet och berörde i korta drag vår värderade broders förtjenster samt aflemnade å logens vägnar till honom ett af medlemmarna inköpt ankarur af silfer. Broder Hallberg mottog djupt rörd den oväntade gåfvan hvarefter den för festlighetens höjande oundvikliga kaffetåren serverades.

Jag vill hoppas att logen ej tager till misstycke att jag i protokollet inför ännu några rader som ett minne för kommande tider från dagens högtidligheter. En ringa gåfva var det broder Hallberg erhöill en ringa skänk när man tänker på alla de tjänster broder Hallberg gjort logen. Kvartal efter kvartal i både storm och lugna tider har han skött sina åligganden och städse varit ett godt föredöme för logens yngre tjänstemän och medlemmar. Många har under denna tid öfvergivit striden gifvit hoppet förloradt och tappat modet men broder Hallberg tager ehuru fyllda 65 år ännu verksam del i nykterhetsarbetet den förste på våra möten fäster och tillställningar alltid villig att tjänstgjöra när så påfodras. Broder Hallberg hör ej till dem som göra mycket buller af sig men hvad stort sker sker tyst vår broder har genom sitt enkla anspråkslösa och flärdlösa väsen vunnit allas hjärtan, det vore väl om vår loge hade många sådana medlemmar. Vi kunna icke annat än af hjärtat önska att vi ännu länge måtte få behålla broder Hallberg i bland oss. Lefve veteranen. Lefve broder Hallberg."

24 okt 1903, § 14:

"... beviljade logen br J Hallberg med innevarande kvartals slut befrielse från Uppbördsman-nabefattningen, och då br H. är en orubblig, trogen medlem af orden och logen, samt i 44 kvartal redligt skött sin tjänst inom logen, utnämndes han under logens högtidliga ovationer till Hedersledamot med befrielse från alla afgifter"

11 okt 1908, § 13:

"Br. Hallberg bad så till sist få säga ett tack dels för st logens diplom samt för de 25 kr som logen förärade honom på 25 års fästen"

2.5.4 Sågverksarbetaren Jonas Hallberg

Familjen Hallberg flyttade sedermera till Knabbens i Säbyggeby och fortsatte med sin syssla i mera blygsam omfattning.¹⁸² Jonas Hallberg betecknas fram till 1890 som färgare och efter flytten till Säbyggeby som sågarbetare.¹⁸³ I mantals- och fastighetstaxeringslängder i Ockelbo finns han 1902 upptagen som sågverksarbetare.¹⁸⁴ Hallberg är då 67 år och arbetade troligtvis på Björknässågen i Säbyggeby, vilken såg anlades 1885 och vars drift pågick till cirka 1905.¹⁸⁵ Jonas Hallberg avled i Säbyggeby den 30 december 1916 av "ålderdomsavtyning", 81 år gammal.¹⁸⁶ Begravning ägde rum fredagen den 5 januari kl 1 .e.m. och vid begravningen hölls tal av logens K.A. Nilsson till den 33-årige godtemplarens minne.¹⁸⁷

¹⁸² Pålsgården, 1969, sid 5

¹⁸³ Svensk Arkivinformation, 1995

¹⁸⁴ Woxberg, 1988, sid 188

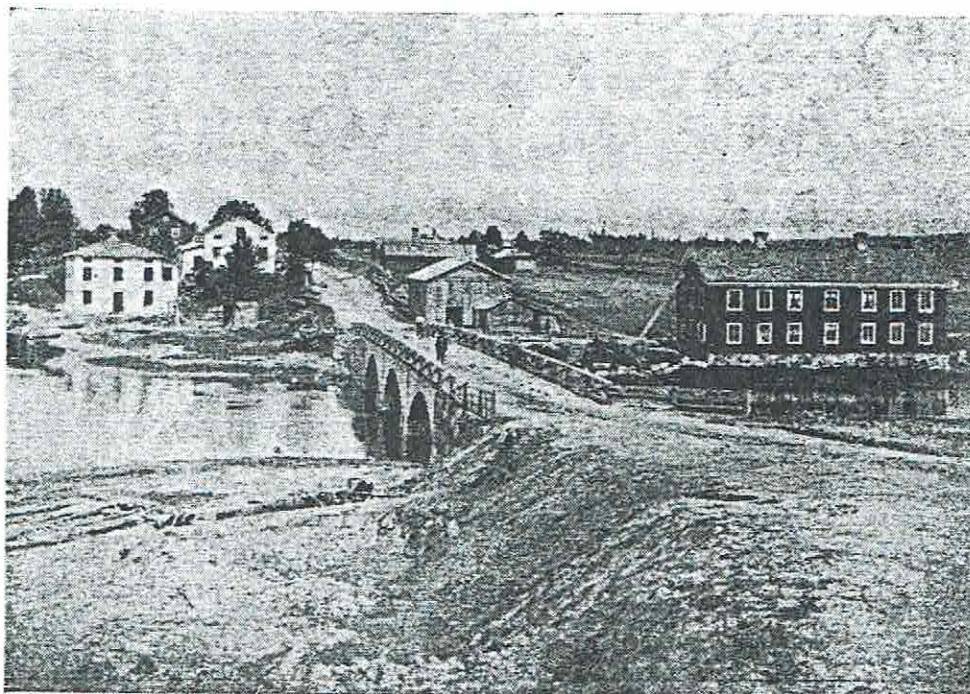
¹⁸⁵ a.a., sid 49

¹⁸⁶ Svensk Arkivinformation, 1995

¹⁸⁷ Ockelbo Framtids protokoll, 3 jan 1917

2.6. Färgeriet vid Sundsbron i Ockelbo

2.6.1 Färgeriets läge

Sundsbron på 1870-talet

T v Färgargården, Wikströms och gästgivargården, t h handlargården vid ån samt Lundins och Dahls

"De hade fullt upp med arbete att färga, valka och pressa det vadmalstyg som vävdes i bondgårdar och smedstugor och som skulle sys upp till söndagskläder. Till vardags dugde den grå obehandlade vadmalen. Även garn och lättare tyger behandlades förstås. Färgen, som ofta kom från insamlade vilda växter, krossades i en stor mortel och revs på en stenplatta eller i ett järnfat..."¹⁸⁸

Färgargårdens läge intill Bysjön invid Sundsbron på norra sidan om Testeboån var väl valt, då närheten till ett mjukt och rent vatten var en nödvändighet för ett färgeri, eftersom det gav finare färgnyanser. En god tillgång till vatten krävdes även för tillredningen av färgbaden och för den avslutande sköljningen.¹⁸⁹ Vid strandkanten fanns en tvättstuga. Landsvägen mot Hälsingland gick förbi huset. Fastighetsbeteckningen var Gäveränge 2:8, numera Gäveränge 2:10.¹⁹⁰ Färgarhuset finns idag fortfarande kvar på ursprunglig plats, men fungerar sedan mycket lång tid tillbaka enbart som bostadhus.

Ockelbo var vid denna tid en jordbruksbygd med cirka 4 000 invånare. Den viktiga järnhanteringen, som funnits där sedan hednisk tid, var under slutet av 1800-talet i avtagande. Trä- och skogsindustrin med de många sågverken kom att ta över dess betydelse.

¹⁸⁸ Pålsgården, 1969, sid 5

¹⁸⁹ Hantverk i Sverige, 1996, sid 110

¹⁹⁰ Sandvikens tingsrätt, 30.8.1995

I huset närmast norr om färggårdens bodde smeden Wikström. Strax söder om Sundsbron låg den s k Lillsågen med kolmilor. Granberg hade urmakeri i en envåningsstuga närmast Wikströms. Sundsbro Gästgivargård uppfördes 1830-1831 med elva rum, varav tingssalen och ett närliggande rum inreddes med större omsorg än de övriga. Väggarna rappades och kläddes med väv och väggmålningar utfördes av målaren Rik Mattson från Rättvik. På andra sidan vägen låg hållstugan, ett enkelt rastställe med britsar, där skjutsbönder och långväga folk gratis kunde vila. Där fanns också finkan, ett rum som var avdelat till arrestlokal. Väl synlig ute på planen stod en skampåle, där de, som burit sig särskilt illa åt, kedjades fast och fick lida smälek och kanske spöstraff - sådant levde kvar in på 1860-talet. Skraddaren och jordbrukaren Per Skoglund bodde mitt över vägen.¹⁹¹

Vid mitten av 1870-talet kunde området kring färggårdens norr om Sundsbron ses som ett "hantverkscentrum", då förutom färgare J Hallberg även bagare A Lindqvist, handlande L E Dalstedt, snickare J Östberg, och skraddare L Lindqvist och kopparslagare Måhlén huserade i närliggande byggnader.¹⁹² En kraftig ökning av mindre sågverk i socknen skedde och under tiden 1877-1885 kom fem sågverk att växa upp enbart i grannskapet kring Testeboåns mynning, varav den äldsta "Sundsbro ångsåg" etablerades invid Sundsbron på motsatt sida om färgeriet.¹⁹³

I Kommerskollegiets handlingar från 1850 benämnes färgeriet som "Sundsbro Färgeri",¹⁹⁴ ett namn som vi inte påträffat på annat ställe i lokala arkivalier och litteratur. I folkmun har färgeriet kallats "Bläckhornet", vilket kan bero på husets bläckhornsliknande form. Benämningen kan även ha uppkommit på grund av att man på långt håll kunde se det svart- och blåfärgade spillvattnet runt huset, vilket skvallrade om verksamheten och fick huset att likna ett "rinnande bläckhorn". En annan möjlig orsak kan vara att man som bisyssla framställt bläck, vilket var vanligt vid färgerier. "Det fattades bara att inte en skicklig färgare skulle kunna koka bläck. Otaliga voro de recept, som voro i svang, de flesta emellertid grundade på galläpplen och järnvitriol. Stora mängder tillreddes på en gång, dels för eget bruk, dels för försäljning"¹⁹⁵

2.6.2 Andra färgare vid färgeriet

Carl Gustaf Lundborg

När Jonas Hallberg började sitt arbete som gesäll vid färgeriet 1850 ägdes färgeriet av Carl Gustaf Lundborg.¹⁹⁶ Något exakt startår för färgeriet har vi inte lyckats få fram, men det torde dock ha startat först efter näringsfrihetens införande 1846.

Lundborg föddes 23 juli 1822 i Östanfors, Stora Kopparberg Falu socken och var son till boktryckare Joh Adolf Axmar (f 1795) och Anna Sofia Lundborg (f 1792). Han växte upp i kvarteret 22, Östanfors och flyttade 11 november 1939 till Ockelbo socken. Enligt personregister i Ockelbo bor gesällen Lundborg i Gäveränge året 1850 och är skriven på samma ställe men som färgare 1865. Andra personregister visar att verkmästaren, färgaren Lundborg bor i Ockelbo 1849, 1854, 1858, 1860 och 1870.¹⁹⁷ Då Ockelbo kyrka har brunnit (1904) är kyrkoarkivshandlingarna inte kompletta. Enligt fyrktals- och uppbördslängderna i Ockelbo kommunarkiv finns han

¹⁹¹ Pålsgården 1969, sid 4ff

¹⁹² Ockelbo Kommun, Fyrktalslängder

¹⁹³ Woxberg, 1988 sid 10

¹⁹⁴ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 3, 1850, landet

¹⁹⁵ Sahlin, 1928, sid 48

¹⁹⁶ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 3, 1850, landet

¹⁹⁷ Svensk Arkivinformaton, 1996

upptagen som färgare åren 1863-1873, med undantag för år 1866 då han överhuvudtaget inte finns antecknad.

Då Lundborg vid 17 års ålder kom till Ockelbo kan han näppeligen där ha livnärt sig inom färgarinäringen. Vad han då sysslat med är obekant. Sin lärlingstid inom färgeriyrket kan han ha gått dessförinnan, exempelvis i hemstaden Falun, där ett flertal färgerier fanns vid denna tid. Sundsbrofärgeriets produktionsomfattning under Lundborgs tid och några detaljer om verksamheten känner vi tyvärr inte till. Men av nedanstående berättelse kan man ana att han på det privata planet haft vissa problem och svårigheter.

När Björk Kerstin Larsdotter (Kitti, född 1843) från Malung var på arbetsvandring fann hon en olycklig människa som hon tog hand om och gav stadga åt. Denne olyckliga människa var Carl-Gustaf Lundborg, vilken från början lär ha varit en relativt studerad karl, som hamnat "på dekis" efter en svår familjetragedi. Lundborgs far hade blivit dömd till mord och kom att bli den sista att offentligen halshuggas på Falu torg. "Häva ett tårgiskt öde".¹⁹⁸ Lundborg var knappa året gammal när hans far, den 18 mars 1823, halshöggs då han "mördat sin egen moder och mamsell Lindgren på en gång med ett järnbetsman".¹⁹⁹ Denna grymma händelse, som skedde under Lundborgs första levnadsår måste ha präglat hela hans levnad och upplevts som ett tungt ok. Omgivningen såg ju också denna händelse som orsak till att han hamnat "på dekis".

Lundborg hade arbetat vid Sundsbro färgeri i mer än 20-25 år då han flyttade från Ugglebo (Ockelbo) den 3 september 1872 och skrevs i Gärdås, Malung socken från oktober 1873.²⁰⁰ Kitti och Lundborg flyttade ihop 1872. Ett samvetsäktenskap var på den tiden uppseendeväckande även om det inte var unikt. En gång stod de dock i begrepp att gifta sig, men vid prästgården vände Lundborg: "Nej, då blir du så jävlig". Paret gifte sig aldrig trots tillrättavisningar från prosten Thunblad (d 1875), som gjorde påstötningar och klagade över Lundborgs frånvaro i kyrkan. I husförhörlängden anas aversion mot den aldrig närvarande som trotsat auktoriteten.²⁰¹

Kitti är enligt husförhörlängderna för åren 1865-1874 skriven på samma gård dit Lundborg flyttade 1873. Hon bodde där med sina föräldrar och sin oäkta son som föddes 1865 i Ugglebo (död i dec 1866).²⁰² Åren 1876-1895 är Kitti skriven på en annan gård i Gärdås men i husförhörlängderna för 1886-1895 finns en anteckning om Kitti att hon finns "hos Lundborg".²⁰³ Lundborg byggde ett färgeri i Gärdås i Malungs socken. Han blev ihågkommen som en ganska händig person och som en gammal man med vitt helskägg.²⁰⁴ Lundborg blev kvar i bygden till sin död 5 februari 1902.²⁰⁵

Björk Kerstin Larsdotter, 'o Kitti', (f. 1843) framför Lundborgsstuggo.

¹⁹⁸ Skinnarebygd, 1984, sid 43f

¹⁹⁹ Svensk Arkivinformation, 1996

²⁰⁰ a.a.

²⁰¹ Skinnarebygd, 1984, sid 44

²⁰² Svensk Arkivinformation, 1996

²⁰³ a.a.

²⁰⁴ Skinnarebygd, 1984, sid 44

²⁰⁵ Svensk Arkivinformation, 1996

Jonas Hallberg

Enligt fyrktalslängderna står Jonas Hallberg som "färgare" vid Sundsbro Färgeri från och med 1874 till 1879. Redan 1850 finns han antecknad som "Färgargesellen J Hallberg" vid Lundborgs färgeri. Jonas Hallberg behandlas mer ingående under punkterna 2.5.1 och 2.5.2,

I Gästrikland i fanns 1875 sammanlagt 4 färgerier, vilka totalt sysselsatte 17 personer.²⁰⁶

År 1876 framgår att Sundsbro färgeri ägdes av Kopparslagaren J. E. Måhlén.²⁰⁷ och arrenderades av Färgaren J Hallberg, vilken synes ha arbetat ensam vid färgeriet vilket framgår av rapport till Kommerskollegiet.²⁰⁸

Då det torde ha varit svårt för en person att klara av sysselsättningen vid ett färgeri kan man förmoda att Hallberg haft andra tillfälligt anställda till sin hjälp. I Fyrktalslängderna för 1876-1880 finns i anslutning till Hallbergs namn 2-4 dagakarlar angivna vid namn.²⁰⁹ Dessa karlar kan ju även ha gjort dagsverken hos de övriga hantverkarna i grannskapet. Hallberg kom att under 6 års tid stå som färgare vid Sundsbro färgeri. Dessförinnan torde han ha arbetat i yrket i ytterligare 20 års tid och mer eller mindre sammanhängande vid detta färgeri.

I en artikel i Pålsgården från 1945 kan man läsa om ett kyrkobesök för då 70 år sedan att: "Männen äro så gott som allmänt klädda i hemvävd vadmal. Tyget har färgare Hallberg färgat blått, valkat och pressat."

P. Otto Johansson

Kopparslagare J E Måhlén står fortfarande 1881 som ägare till färgeriet och där fanns då 2 kyprar, 2 pannor och 1 press. I Gästrikland fanns då ytterligare tre färgerier; i Stigslund, i Torsåker (Walls) och i Österfernebo.²¹⁰ Mellan 1881-83 drevs färgerirörelsen av färgare P. Otto Johansson.²¹¹ Han drev färgeriet endast i tre års tid, vilket kanske är orsak till att han för oss är anonym. Vi har tyvärr inte heller lyckats få fram närmare upplysningar om verksamheten under hans tid eller några persondata.

1883 inköper fröken Katriona Maria Jonsson från Åby församling i Kalmar län "...Färgeribyggningen jemte alla deri befintliga inventartier bestående av 2^{ne} kypare, 4 pannor af koppar, en präss med tillbehör samt åtskilligt annat tillhörande färgeriet jemte den mark från röret mellan Herr J E Måhlén ock mig ock till rågången mot Skomakaren J G Lundin och intill Landsvägen och Bysjön..."²¹²

Anders Viktor Kumlin

Färgeriet övertogs av färgare A V Kumlin år 1884²¹³ I mer än 25 år kom Kumlin att arbeta vid färgeriet. I adresskalender för 1907 finns färgare Kumlin med.²¹⁴ Troligtvis har verksamheten bedrivits även efter detta. Vår ende sagesman, född 1904, som minns aktivitet vid färgeriet, kom vid 14-års ålder till färgeriets granngård. Hon minns

²⁰⁶ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 4, 1875, landet

²⁰⁷ Sandvikens tingsrätt

²⁰⁸ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 4, 1875, landet

²⁰⁹ Ockelbo socken, Fyrktalslängder

²¹⁰ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 4, 1881, landet

²¹¹ Ockelbo Kommunarkiv, Fyrktalslängder

²¹² Sandvikens Tingsrätt, köpebrev av 6 feb 1883

²¹³ Ockelbo kommun, Fyrktalslängder,

²¹⁴ Pålsgården, 1975, sid 35.

färgare Kumlin och att han hängde ut färdigfärgat gods, som bondgummorna vävt hemma i stugorna, på pinnar på tork utanför färgeriet. Av detta framgår att Kumlin troligtvis bedrev färgeriet ända fram till åtminstone 1918. Då folk alltmer började köpa färdiga fabrikstyger avtog hans rörelse och så småningom upphörde den helt.²¹⁵

Vid Kumlins bortgång kunde man i Norrlandsposten från 9 februari 1922 läsa:

"Dödsfall: Färgaren A W Kumlin i Ockelbo avled natten mot tisdagen i sitt hem 74 år gammal.

Den aflidne inflyttade från Södermanland till Ockelbo för ett 40-tal år sedan och har hela tiden sedan dess fastän förlamad skött sitt lilla färgeri. Han var en hedersman, som framför allt annat var angelägen om att göra var man rätt. Särskilt intresserad var han för fiske och om sommaren såg man därför den gamle nästan varje dag sysselsätta sig med detta. Den aflidna sörjes närmast av maka, född Åkerström och en vuxen son."

2.6.3 Tygtrycksverksamheten

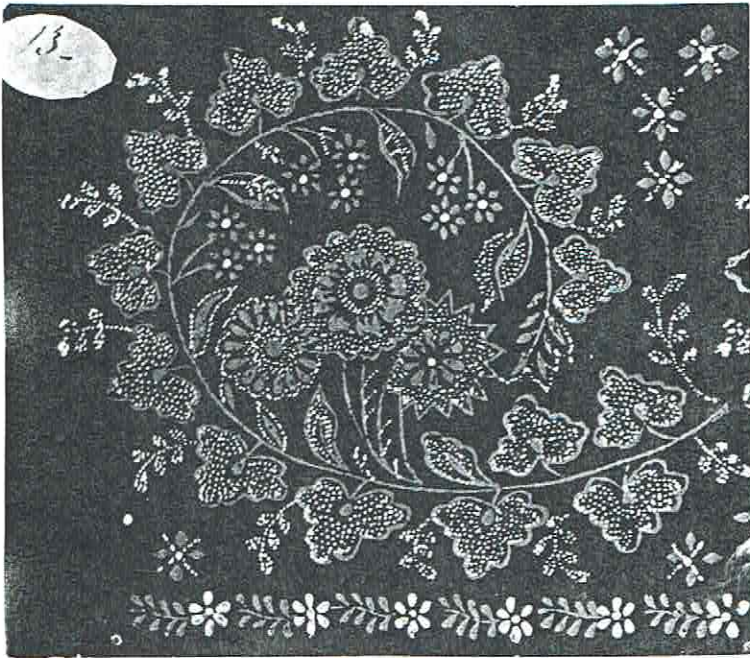
I Hembygdsföreningens ägo finns idag tygtrycksstockar i trä, i varierande storlek och utförande, en mönsterbok samt håll för rivning av färger samt två stötar för krossning av färg. 33 av de totalt 58 stockarna finns representerade som provtryck i mönsterboken. Vidare finns sex schalar med mönstertryck som gjorts med dessa stockar. Samlingen kan anses som unik då den i jämförelse med andra samlingar på hembygdsgårdar i angränsande landskap är så komplett att man kan följa hela tillverkningsförloppet från mönsterbok, via tryckstock till färdigtryckt schal.

Att samlingen tidigt väckte uppseende kan man se av följande artikel i Gefle Dagblad 17 aug 1926 om hembygdsföreningens första hembygdsfest vid föreningens gammelgård i Rabo.

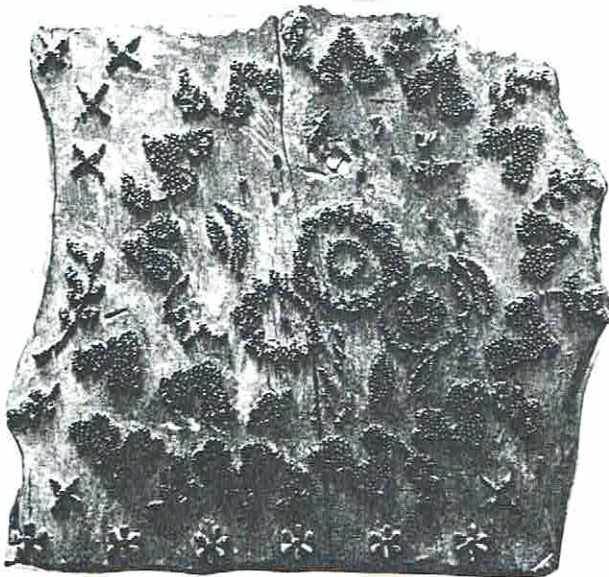
När tryckstockarna omnämnes i artiklar och i Hembygdsföreningens inventariebok anges att de använts av färgaren Jonas Hallberg. Ingen av de övriga tre färgare som verkat vid färgeriet omnämnes i detta sammanhang. Detta faktum har bidragit till att slutsatsen dragits att Hallberg är den av färgarna som bedrivit tygtrycksverksamhet. En ytterligare detalj som stärker detta antagande är att Hallberg personligen gjort anteckningar i mönsterboken samt på en av stockarna satt sina initialer.

Bland märkligare förvärv, som föreningen på senare tiden gjort, märkes ett femtiotal färgstämplar av såväl trä som metall, vilka använts av färgare för färgning av domestik m. m.. Om förvärvet av dessa handgjorda stämplat, varav det säkerligen ej finnas flera inom Ockelbo och kanske ej heller i Gestrikland, berättas, att då auktion för någon tid sedan förrättades efter avlidne färgaren Hallberg i Säbyggeby, fann en person dessa stämplat hopplockade i en hög och ingen tänkte nämnare på att de skulle kunna ha något värde eller finna någon användning. En person, som dagen förut bevistat hembygdsföreningens årsmöte i gammelgården, kom att få se stämplatarna, och som han tyckte, att de borde tillhöra gammelgårdens samlingar, bad han att få köpa dem och fick dem för några småslantar. Skulle inte någon hembygdsförening ha funnits i Ockelbo, är väl troligt att även dessa säregna verktyg från en gången tid ha fått sin plats på en skräphög och förintats. Nu ha de sin givna och hedrande plats bland gammelgårdens samlingar. K7

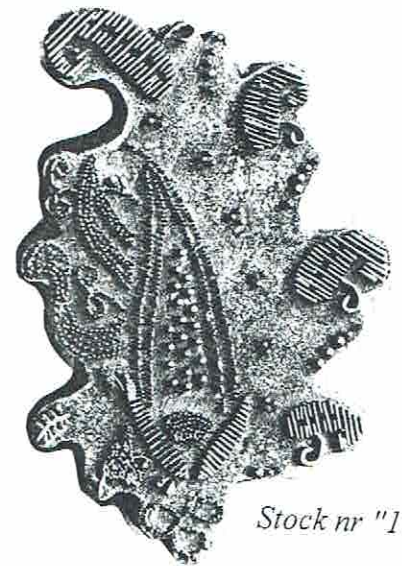
²¹⁵ Pålsgården 1969

Ur Hallbergs
mönsterbok

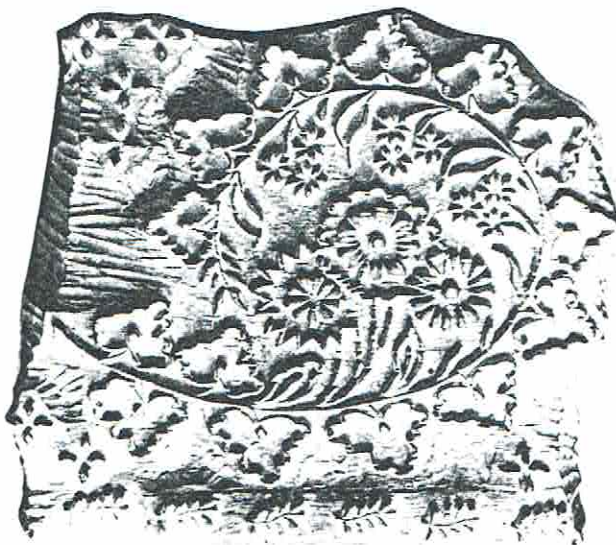

Stock nr "1"

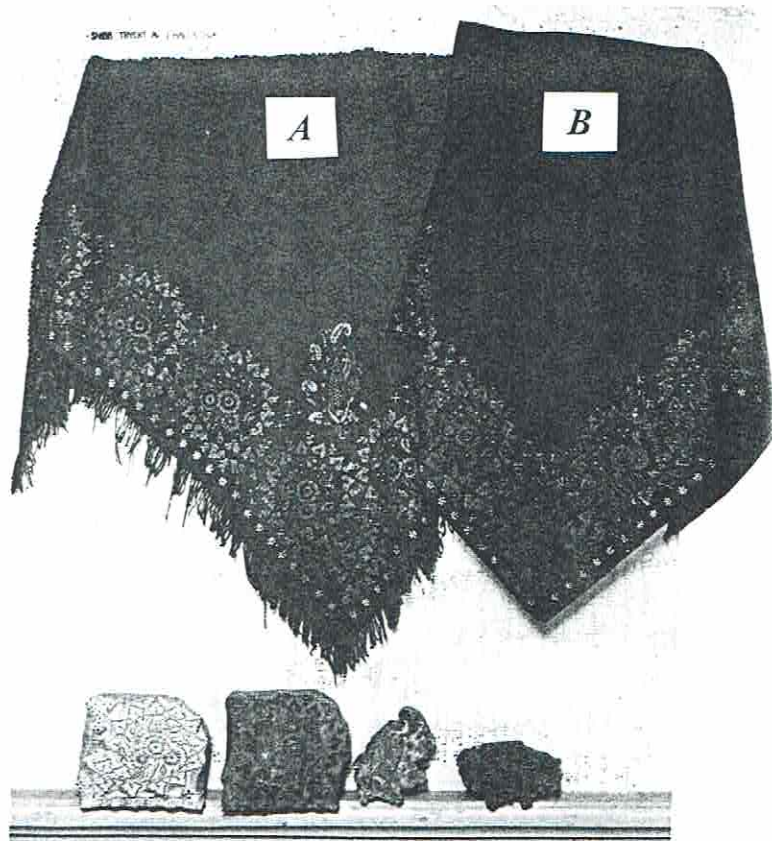

Stock nr "17"

Schalar i ylle med oljefärgstryck

Sida ur A-uppsats.
Tryckstockar på Pålsgården 1995, sid 18
Foton: Kurt Johansson

A - Röd med tryck i svart och vitt; B - Brun med tryck i blått och vitt

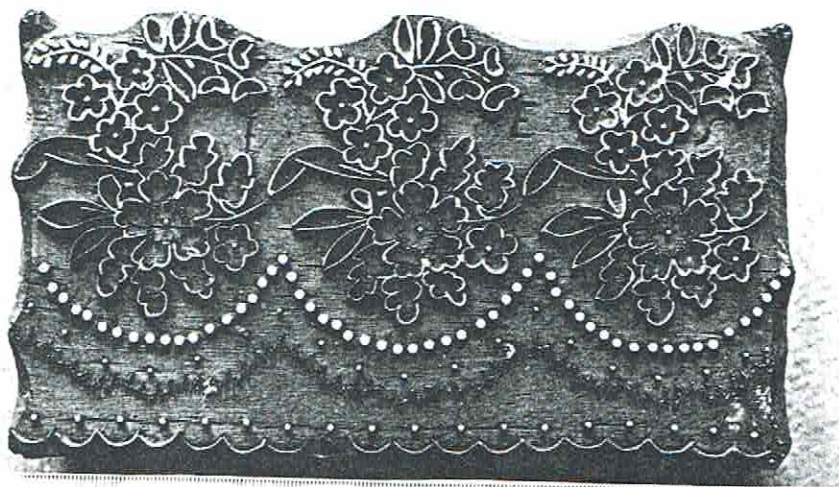
"Dessa stampar användes för att med färgen trycka mönster på tunnare tyger till schalar mm. "

Familjen Hallberg flyttade sedermera till Knabbens i Säbyggeby och fortsatte med sin syssla i mera blygsam omfattning.²¹⁶ Efter denna tid när han fortsätter i mer blygsam omfattning, kan han även ha sysslat med tygtryck. Oljefärgstryckning kräver inte så stort utrymme och har med enkla medel kunnat utföras i en mindre lokal eller t o m i hemmet. Stockarna kan ha funnits i färgeriet redan under Lundborgs tid, då man kan se att de mönstermässigt spänner över en större tidsperiod. Möjligheten finns naturligtvis att även han kan ha bedrivit tryckeriverksamhet.

Den typ av tryckta schalar som finns bevarade och som är tryckta med vissa av stockarna kom dock på "modet" vid 1870-talet, vilket mode fordrade att de vanligen i svart, mörkbrunt eller mörkblått omfärgade persedlarna dekorerades genom tryckning. Många färgare kom nu att anskaffa utrustning för att kunna utföra dekorerande tryck på omfärgat gods. Man köpte in handsnidade mönsterformar av trä och ett högt kraftigt bord med stoppad vaxduksklädd skiva, man rev oljefärger för hand och ställde iordning en färgdyna. De gesäller som lärt sig handtryckning kom nu resande och erbjöd sig att under några veckors anställning införa nyheten och att öva upp någon av personalen till handtryckare.²¹⁷ Efter ett par veckor vandrade han vidare. År 1872 anlades vid det Sahlinska färgeriet i Skåne ett handtryckeri, i vilket klädningar och huvuddukar m m utstyrdes med tapetartade mönster i oljefärg. Detta var dock en hastigt övergående modesak. "Efter några år ville ingen bondflicka längre gå med tryckt kjol eller schal eller schalett."²¹⁸

Modet föreskrev ju också under senare delen av 1800-talet att man skulle vara klädd i svart vid högtidliga tillfällen och de tryckta schalarna efterfrågades allt mindre.

I Ockelbo hembygdsförenings ägo finns totalt elva tryckta schalar, varav sex är tryckta med stockar som finns i samlingen. På tre av dessa schalar har mönstren tryckts över andra äldre tryck av en helt annan typ. Detta visar att man även vid Sundsbro färgeri inte enbart bedrivit nyproduktion utan även har fräschat upp gamla schalar genom omfärgning.

Pålsåarden, Ockelbo X0333

²¹⁶ Pålsåarden nr 1969, sid 5

²¹⁷ Sahlén, 1828, sid 135f

²¹⁸ a.a., sid 38

2.6.4 Färgeriet i arkivalierna

Via Riksarkivet i Stockholm har vi försökt få fram fakta om omfattningen av färgeriets produktion, vilket vi till en del lyckats med. Via Skandia Koncernens Arkiv i Norrköping och Yrkesskadereregleringen i Falun har vi sökt efter eventuella brandförsäkringshandlingar och därtill hörande ritningar på färgeriet, yrkesskaderapporter och liknande. Tyvärr finns där inget över huvud taget arkiverat från Sundsbro färgeri. Hos nuvarande ägare till det gamla färgeriet, i Ockelbo Kommunarkiv och Hembygdsförningens Arkiv har vi resultatlöst sökt efter ritningar på och upplysningar om färgarhuset.

Det vi idag via Kommerskollegiets handlingar vet är att färgeriet, då det drevs av Hallberg 1876, hade 2 kyprar, 2 pannor och 1 press²¹⁹, enligt nedan:

Ugglebo socken
Färgeriet
Sundsbro
Eges af Färgaregården
af C. Hallberg, ärendes
raf af Färgare J. Hall
berg
Redskap
2 st. Kyprar
2 pannor
1 press

20.	21.	22.	23.	24.	25.
Tillverkningskvantitet till antal, fot, skålpund m. m. samt värde.					Egarens eller innehafvarens beviljning i och för rörelsen.
				Värde.	
				af hvarje art af hvarje produkt.	Summa för hvarje fabrik.
1000000 quin	à 0,50	500			1
1000000 Kadm	à 0,95	950			
1500000 Phosph	à 0,93	145		795	
2000000	1500	3000		795	1

Enligt köpebrev från 1883 fanns i färgeriet fortfarande 2 kyprar men 4 pannor av koppar samt 1 press²²⁰. Om man jämför ovannämnda fakta med vad som presenteras i det landsbygdsfärgeri från Dalarna som byggdes upp till Färgaregården i Norrköping och genom att läsa "Kulör i Träff" och Carl Sahlins "Ett skånskt färgeri", där man tar upp hur ett färgeri såg ut på 1870-talet i Skåne kan man se att storleken på färgeriet i Ockelbo är ungefär detsamma. Övriga redskap som är nödvändiga för ett färgeri torde vid samma tidsepok ha sett mycket lika ut på landsbygden i Ockelbo som i Dalarna och Skåne.

Ytterligare efterforskningar skulle kunna ge vid handen att man kan få fram ytterligare information om själva färgeriet, såsom t ex foton inifrån färgeriet, färgarböcker, inventarieförteckningar etc. Dyliga handlingar kan finnas i privat ägo hos släktingar till de övriga färgarna som verkat vid färgeriet. Då detta inte på detta stadium har kunnat undersökas, vill vi inte försöka oss på att göra en rekonstruktion av färgeriet med utgångspunkt från Färgaregården och den litteratur som står till buds, då det skulle kännas som att föregripa tiden.

²¹⁹ Kommerskollegiet: Årsberättelser. Fabriker mm Ser 4, 1876, landet

²²⁰ a.a., 1883,

2.6.5 Färgeriets tillbakagång

Man kan se flera olika orsaker som kan ha bidragit till tillbakagången för verksamheten vid Sundsbro Färgeri. Den främsta orsaken ligger måhända i det faktum att under den period som Hallberg bedrev rörelsen 1874 till cirka 1879 kan ses som den verkliga industrialismens genombrottstid i Sverige som medförde en massproduktion av billigare köptyger.

*"Men när man nu börjar kläda sig i köptyger
avtar hans rörelse och därmed förtjänsten.
Det går ej bra längre".²²¹*

Tidigare hade bondebefolkningen dominerat Ockelbobygden. Dessa hade i stort sett själva producerat sitt behov av textilt material och då dessutom deras pigor och drängar även ofta avlönats med textilier anlätades färgaren för att försköna garn och tyg. Här, liksom på många håll i landet, var ullspinningen i hemmen och även hemvävningen på tillbakagång, vilket började märkas redan på 1860-talet men tilltog i styrka i slutet av 1870-talet. Bondhusturna föredrog mer att ta ullen med till staden och låta utföra kardning och spinning på maskin. Dessa förändringar märktes klart inom färgerinäringen där man var beroende av hemslöjden, vilket framgår av nedanstående statistik från Elgérus färgeri i Örebro, 1862-1897.²²² Man får ha i åtanke att denna färgeriverksamhet bedrevs i staden och att förändringen där torde ha registrerats tidigare än på landsbygden.

Inkomst i kr. av löngods i D. J. Elgérus' färgeri i Örebro.

År	Garnfärgning	Vadmalsberedning	Tygpressning	Smågodsfärgning	Ullspinning	Summa färgarelönen kr.
1862	6715,09	3918,10	1441,58	2235,38	4753,27	19.063,42
1863	6367,21	3462,25	1339,10	2744,54	5805,56	19.718,66
1864	5436,50	3462,80	1067,71	3559,73	5584,98	19.111,72
1865	5035,16	3634,45	1214,27	3958,39	6900,37	20.742,64
1866	6642,36	3913,91	1294,73	4165,27	7030,03	23.046,—
1867	7087,92	3954,90	1356,03	3693,56	6001,85	22.094,26
1868	6241,21	3642,41	1398,21	3477,33	3074,85	17.834,01
1869	5246,96	2898,71	1318,62	3396,69	2811,74	15.672,72
1870	5150,45	2921,97	1378,98	3359,80	4625,69	17.436,89
1871	5646,26	2980,50	1354,36	2911,27	7318,83	20.211,22
1872	5486,17	2851,34	1505,41	3140,43	6645,73	19.629,08
1873	7036,08	2946,19	1537,80	3174,20	9060,30	23.754,57
1874	8212,40	3510,51	1933,15	3527,87	8698,67	25.882,60
1875	8665,49	3211,02	2266,25	3182,22	8532,27	25.887,65
1876	7791,17	2488,57	2350,61	2919,40	8438,86	23.988,61
1882	4062,09	1840,03	1967,03	2618,23	6498,10	16.985,48
1883	4973,31	2068,—	2119,50	3586,93	8075,04	20.822,78
1889	5109,88	1926,02	1540,62	5415,88	9146,65	23.139,05
1890	5115,55	2345,84	1871,05	9081,95	13142,04	31.556,43
1893	5367,11	3136,13	2039,02	10345,22	17455,60	38.343,08
1897	3704,54	4853,41	1708,02	21300,49	14517,53	46.083,99

1870-talet innebar även en expansionsperiod för bomullsindustrin i landet med en enorm tillverkning av textilier både av grövre och tunnare kvalitet. En betydande tillverkning av tyger för arbetskläder kom igång och marknaden vidgades enormt på husbehovsvävningens bekostnad.²²³ Ockelbos kontakt med yttrevärlden och sockenbornas möjligheter att ta till sig nya impulser och moderniteter måste anses som ganska goda vid den här tiden. Närheten till hamnstaden och textilstaden Gävle innebar en möjlighet att tidigt komma i kontakt med de nya textilierna.

De nya textilierna blev lättare åtkomliga genom att stambanan nådde Ockelbo som första järnväg 1876 och sedan Gävle-banan fullbordades 1884.²²⁴ I och med att stambanan blev färdig började posten befordras med tågen. De försändelser som ti-

²²¹ Pålsgården nr 1969, sid 5

²²² Sahlin, 1928, sid 25f

²²³ Szabó, Fataburen 1984, sid 90

²²⁴ Pålsgården, 1959, sid 16

digare skulle till Ockelbo och bars av gångpost eller klövjades ett par gånger i veckan från Högbo och sedermera oftast från Hamrånge nådde nu samhället betydligt snabbare.²²⁵ Ockelbo fick även sin första telegrafförbindelse 1876 och en telefonlinje år 1885.²²⁶ Nyheter, som t ex de industritillverkade textila produkterna, som fanns på marknaden kunde genom dessa innovationer i bygden lättare nå även konsumenterna i Ockelbo.

Som förmedlare av modernare textilier och konfektionssydd plagg kan man även se postorderverksamhetens etablerande i landet genom John Fröberg AB i Finspång (grundat 1879) och Åhlén och Holm AB i Insjön (grundat 1899).²²⁷

Redan tiden innan de specifika datum som anges för järnvägarnas fullbordan innebar naturligtvis att samhället under en lång tid genomgick en omvälvande förändring. Bygden kom att befolkas med stora skaror av lönearbetare med reda kontanter, såsom lantmätare, projektingenjörer, järnvägsarbetare, rallare, hantverkare, sågverksägare och -arbetare etc. Dessa människor som under långa perioder vistades i socknen medförde inte bara nyheter från annan miljö utan visade även på ett "modernare" sätt att leva. Bland de tidigaste fabriksstillverkade plaggen förekom arbetskläderna och i flera uppteckningar omtalas rallaren som den viktigaste personen för spridningen av de nya konfektionskläderna.²²⁸ En ny grupp av människor uppstod i samhället med ett helt annat levnads- och konsumtionsmönster.

En annan orsak till färgeriets tillbakagång kan även ha varit att man gjorde den revolutionerande upptäckten att man ur stenkolstjära kunde utvinna syntetfärger, vilket medförde att omställningen från växtfärgning till syntetfärgning skedde på kort tid under 1860-1870-talen. Det kom att innebära att färgandet på sikt övertogs av industrin och att de yrkeskunskaper som de gamla färgarna besatt inte längre behövdes i samhället.²²⁹ Hallberg, och säkerligen många med honom som utbildats i det gedigna hantverket, kunde ju känt ett starkt motstånd mot de nya färgerna och även upplevt omställningen svår. Även om färgningen med de nya färgerna kanske var enklare så kanske det gick hans yrkesstolthet förnär att inte själv få blanda färgerna enligt gamla recept. De färger för hemfärgning som började komma på marknaden och blev populära hos husmödrarna kan också ha bidragit till att man i större utsträckning själv, enkelt och billigt, skötte färgningen åtminstone för enklare plagg.

En ytterligare orsak som måste ha fått en enormt stor betydelse i negativ riktning för just Sundsbrofärgeriets verksamhet var utbyggnaden av den förlängda smalspåriga Dala-Ockelbo-järnvägen (DONJ) från Ockelbo till Norrsundet vid kusten. Denna järnväg kom att dras fram utefter Bysjöns strand och över färgeritomten helt nära själva färgarhuset (se bild nedan) Kopparbergs och Hofors sågverksaktiebolags starka ställning står klar när man kan konstatera, att man trots de kraftiga och ihärdiga protester som framlades från de bönder i socknen, som närmast skulle beröras av en eventuell expropriation, och åtskilliga andra sympatisörer på sockenstämman den 12 juni 1892 ändå lyckades erhålla Kungl. Maj:ts medgivande att påbörja järnvägsbygget, vilket avslutades 1895.²³⁰ Sundsbro Ängsåg som var belägen mitt emot färgeriet på åns södra sida uppköptes 1891 av Kopparbergs och Hofors Sågverksaktiebolag och brann ner 17 oktober 1892. Förlusten täcktes av försäkring. Senare samma år påbörjades järnvägsbygget....²³¹

²²⁵ Pålsgården, 1964, sid 12

²²⁶ Pålsgården, 1962, sid 8

²²⁷ Nationalencyklopedin, 1994, Band 15

²²⁸ Szabó, Fataburen 1984, sid 94

²²⁹ Hantverk, 1996, sid 110

²³⁰ Pålsgården, 1960, sid 8

²³¹ Woxberg, 1988 sid 16f

Foto: omkring sekelskiftet, Ockelbo Hembygdsförening

Ett mycket omfattande schaktningsarbete måste nu göras då en banvall byggdes upp mellan färgeriet och Bysjöns strand. Massor av utfyllnadsmaterial måste transporteras dit och en hel stab av arbetare måste ha varit sysselsatta med detta arbete under de tre byggnadsåren helt nära färgaregården. Det störningsmoment för framför allt färgeriet och naturligtvis även för andra näringar i närheten kan inte nog uppskattas.²³² När så redan 1895 ett lokomobildrivet uppfodringsverk för ditflottat virke anlades intill järnvägsvallens strandbrink blott ca 25-30 m från färgeriet måste denna lastplats ha upplevts som ännu mer störande för omgivningen. Under flottningssäsongen pågick arbetet ofta hela dygnet runt. Denna gång lyssnade bolaget mer på de många klagomålen från de ikringboende sockenborna och uppfodringsverket flyttades till annan plats år 1900.²³³

Flera orsaker kan sammantaget ha bidragit till färgeriets tillbakagång dels industrialismens explosionsartade framgång på textilt område och därmed uppkomsten av konfektionsindustrin som genom de samtida innovationerna, framför allt järnvägens framdraging kom att öppna dörrarna för moderna influenser. Nya köpstarka lönearbetare kom att befolka socknen. De nya syntetfärgernas erövring av marknaden kan även ha mötts med motstånd från färgarnas sida, de kanske hellre höll kvar vid det gamla och därigenom inte fick avsättning för sina produkter. Industrijärnvägens framdraging måste också ha påverkat verksamheten i negativ riktning för färgeriet. Det måste ha uppstått svårigheter att arbeta med textilt material knappa 30 m från ångloks trafik.

²³² Pålsgården, 1959, sid 16

²³³ Stén, 1988, sid 130

3. Sammanfattning

Den grundläggande och huvudsakliga målsättningen har varit att se bakgrunden till att Jonas Hallberg från Malung hamnade i Ockelbo och där kom att arbeta som färgare vid framför allt Sundsbro färgeri. Då det visat sig att hans far Gudmunds Erik varit arbetsvandrande skinnare och haft sin skinnargränd i Ockelbo har vi även velat belysa omfattningen av de dalska arbetsvandringarna. Framför allt Malungsskinnarnas historia i stort och även kardkullornas levnadsbetingelser under vandringarna har medtagits.

Man kan se släkten Gudmunds och framför allt sonen Jonas som stammen i uppsatsen, vartill flera rottrådar sammanstrålar.

Färger och färgaryrkets betydelse i historien och skråväsendets betydelse för hantverkets utveckling har behandlats liksom även betydelsen av näringsfrihetens införande, framför allt för landsbygdens etablering av hantverksnäringar.

Sundsbrofärgeriets mer än 60-åriga verksamhet har sökts klarläggas och därvid har även medtagits en del personhistorik om de olika färgare som verkat under denna tid. Vi har även velat åskådliggöra färgeriets perifera fysiska miljö och även det lokala samhällets utveckling och försökt belysa de faktorer som kan ha varit bidragande orsaker till både skinnar- och färgerinäringarnas tillbakagång under 1900-tal. Till en liten del har vi även sökt följa de respektive hantverkens utveckling i modern tid.

Vi har sett familjen Gudmunds levnadsöden under två generationer som uppsatsens huvudflöde, varifrån många mindre biflöden strömmar, vilka alla på något sätt har förbindelse med och betydelse för huvudflödet.

4. Källor

Informanter: Släktingar till Jonas Hallberg
 Intervju med Agnes Carlsson, Ockelbo, f 1904, sept 1996
 Tel intervju med: Patent- och Registreringsverket, Bolagsbyrån, Sundsvall, 15.1.1997
 Tel intervju med: Personal på tvätterier i Gävle, Sandviken och Ockelbo, 15.1.1997
 Tel intervju med: Personal på guldsmedsfirma i Gävle, 15.1.1997
 Tel intervju med: Färgmäster på Habo Plaggfärgeri AB, Jönköping, 16.1.1997

Övriga källor: Centralarkivet, Gävle Kommun, Gävle
 Folkrorelsearkivet, Gävle
 Kongl Maj:ts Nådiga Reglemente för Silkes- Ylle- och Linne-Färgerierna i Riket, 1756
 Malungs församling, Malung
 Ockelbo Hembygdsförening
 Ockelbo kommuns arkiv, fyrktals-, uppbörds- och restlängder
 Rengsjö Hembygdsförenings arkiv
 Riksarkivet, Kommerskollegiets årsberättelser 1850, 1875, 1876 och 1881
 Sandvikens tingsrätt
 Släktingar till Jonas Hallberg
 Svensk Arkivinformaton, SVAR, Ramsele
 Tryckstockar på Pålsgården, L Eriksson U Johansson, A-uppsats, Etnologi med textil inriktning, Högskolan Gävle/Sandviken 1995
 Överlantmätarmyndigheten, Gävle

Tryckta källor:

Alström, Eva, 1978: Växtfärgning - En kort orientering, Hälsinglands Museum
 Bonniers Lexikon, 2
 Cedenhag, Birgitta, 1982: Färgargården, Norrköpings Stadsmuseums småskrifter nr 4 1982
 Duden, 1983: Tysk ordbok
 Hamrångeboken, 1970, Gävle
 Hantverk i Sverige, 1996, Stockholm
 Hedlund, Greta, 1981: Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-1850, Gävle
 Hellspong, Mats och Löfgren, Orvar, 1994: Land och stad, Malmö
 Hemmets Handarbetslexikon, band 6 (Malmö 1990), band 20 (Köpenhamn 1992)
 Herdin, Anders, 1977: Ett färgrikt liv, Dalasamlingen
 Kulör i Träff, Minnesskrift vid invigningen av Färgargården i Norrköping, 1939, Stockholm
 Malung. Ur en sockens historia, Trejde delen 1976 och Fjärde delen 1977, Malung
 Munthe, Arne, 1947: 100 år i Hantverkets tjänst, Stockholm
 Nationalencyklopedin, 1994, band 15
 Nielsen, Esther, 1980: Färga med växter, Falköping
 Parr, Mikael, 1984: Det svenska skråväsendet, Norrköpings Stadsmuseums småskrifter nr 9, 1984
 Pålsgården, Ockelbo Hembygdsfören Årsskrift, 1945, 1949-50, 1953, 1959-60, 1962, 1964, 1969, 1975
 Rosander, Göran, 1967: Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämf belysning, Uppsala
 Rosander, Göran, 1979: Dalska arbetsvandringar före nya tidens genombrott, Stockholm
 Szabó, Mátyás, 1984: Hur industriprodukterna kom till landsbygden, Fataburen, Uddevalla
 Sahlin, Carl, 1928: Ett skånskt färgeri vid början av 1870-talet, Stockholm
 Sandberg, Gösta, 1994: Purpur, koschenill, krapp, Stockholm
 Sandberg, Gösta, 1986: Indigo, Stockholm
 Skinnarebygd, Malungs Hembygdsförenings Årsbok, 1967-68, 1984, Malung
 Stén, Rolf, 1988: Från inlandet till kusten,
 En historik om Dala-Ockelbo-Norrsundets järnväg 1976-1970, Sundsvall
 Svenska Turistföreningens Årsbok, 1997, Stockholm
 Ur Gefle Hantverksförening 1757-1947, Gävle 1947
 Ur Gefle Hantverksförenings minnesskrift, utgiven med anledning av 175-årsjubileet, Gefle 1932
 Ur Gävle Stads Historia, utgiven till 500-årsjubileet, Gävle 1946
 Woxberg, Anders, 1988: Träpatron och Ribbkusk, Ockelbo
 Östberg, Axel, 1973: Hantverkare i Falun - Från skråtid till nutid

Delar av uppsatsen har publicerats i artiklar i: Pålsgården 1996, Ockelbo Hembygdsförenings årsskrift,
 Skinnarebygd 1996, Malung Hembygdsförenings årsskrift,
 Laddikan 2/96, Läns museet Gävleborgs tidskrift.